

מות כצנלסון*

בשלהי 1942 חזר דוד בן-גוריון מארצות-הברית ובידו תוכנית מדינית חדשה, תוכנית בילטמור: להקים בתום המלחמה מדינה יהודית בארץ-ישראל. התוכנית – אף שלא הודו בכך בזמנו – החריפה את מאבק הסיעות הנטוש במפא"י זה מכבר. עד כדי כך, שהקרע שנתגלע בין יצחק טבנקין לבן-גוריון וברל כצנלסון בוועידת מפא"י בכפר ויתקין ב-1942, הבשיל ב-1944 לכלל פילוג. אז נוסדה "התנועה לאחדות העבודה" בראשות טבנקין, שחוט השדרה שלה הורכב מחברי הקיבוץ המאוחד בכפר ומאנשי סיעה ב' בעיר.

בוועידת כפר ויתקין ואחריה דומה היה, שעיקר הוויכוח הוא פנימי, ועילתו – חילוקי דעות בשאלת הסיעות. אלה טענו לזכות להתארגן בסיעה שתיוצג במוסדות ובהחלטות המפלגה, ואלה טענו למרות הרוב בכל העניינים; אלה דיברו בזכות "מפלגה מאוחדת", ואלה דגלו בעקרון "חירות הוויכוח ואחדות המעשה".

רק בהדרגה הלך והתבהר לכל מה שהיה נהיר בתחילה רק למנהיגים: שורשו של הוויכוח היה מדיני, ועיקרו: מדינה לאלתר ולוא גם בחלק של ארץ-ישראל, או מדינה בארץ-ישראל השלימה ברבות הימים. בן-גוריון, שמדיניותו נבעה מתחושה שהקרע בוער מתחת לרגלי היהודים, הסכין עם ההכרח בפשרה: רק מדינה תציל את היהודים מכליה ותאפשר פיתוח וקליטה מהירים, ויש להקימה לאלתר אף במחיר חלוקת הארץ. טבנקין, שהעדיף התפתחות מדורגת, האמין שיש סיכוי לכונן מנדט בינלאומי על ארץ-ישראל, שיהיה אוהד לציונות, יסייע בידה להשיג רוב בארץ כולה, ואז להפוך אותה למדינה יהודית.

"יהיו חילוקי הדעות הפנימיים אשר יהיו – כלפי חוץ תיתכן רק חזית יהודית חיצונית אחת, ורק התוכנית המקובלת בתנועה ומוסדותיה המוסכמים, היא [בילטמור]¹ ולא אחרת." כך הודיע בן-גוריון, בנאום ובכתב, ימים אחדים אחרי

* מתוך קנאת דוד, כרך ד.

1. בהצעת ההחלטה שהעלה בן-גוריון במליאת הוועד הפועל של ההסתדרות ב-23.2.1944 פורטו סעיפי התוכנית כלהלן:

1. לפתוח את שערי ארץ-ישראל לעלייה יהודית.

2. למסור לסוכנות היהודית את השלטון על העלייה לארץ ולהעניק לה את כל הסמכות

שהסתיימה מועצת מפא"י בירושלים, בינואר 1944. התקווה ש"וועדת הוותיקים"² תצליח למנוע את הפילוג במפא"י טרם פסה אותה שעה, אך כך גוריון, כמו לסתום גולל על הוויכוח בשאלה זו, הוסיף:

במפלגתנו הוכרעה השאלה הכרעה סופית – עוד בטרם הוכרעה במוסדות העליונים; ההכרעה באה במצע המפלגה לוועידה החמישית של ההסתדרות, בוועידת המפלגה האחרונה לפני יותר משנה, ובוועד הפועל הציוני [...] זה רצונו של העם העברי, על כך יעמוד העם.³

טבנקין לא הגיב. נראה שדעתו היתה נתונה לוועידת הקיבוץ המאוחד, שנפתחה בגבעת-ברנר ב-14 בינואר 1944, שבוע אחרי נעילת המועצה. בקשות הרוב במפא"י לדחות את הוועידה – אולי מחשש שהיא תחזק את לב טבנקין וחבריו ותעמיק את היבדלותם הסיעיתית – עד שוועדת הוותיקים תסיים את מלאכתה, לא נענו. ובאמת, בבחירות לוועידה זכתה סיעה ב' לנצחון במרבית הקיבוצים, ורק בעין-חרוד ובתל-יוסף קיבלו נאמני הרוב במפא"י כמחצית הקולות. השפעת טבנקין בקיבוץ המאוחד הוכחה איפוא כמכרעת.⁴

נסיבות נאותות לתגובה נודמנו לטבנקין באמצע פברואר. מזכירות הוועד הפועל של ההסתדרות דנה או בהזמנה לשגר שני נציגים לוועידה עולמית של האיגודים המקצועיים, שעמדה להתכנס בלונדון בינוי, כדי להקים מחדש את האינטרנציונל שלהם ולדון בתפקידם בוועידת השלום. המזכירות הציעה את ברל לוקר, היושב קבע בלונדון, ואת גולדה מאירסון (לימים – גולדה מאיר). השומר הצעיר וסיעה ב' תבעו, לשיטתם, לשגר משלחת שתשקף את כל גוני הדעות. יעקב ריפתין מהשומר הצעיר טען, שמסתירים מהציבור "שיש תוכנית אקטואלית לעשות, בגמר המלחמה, את ארץ-ישראל למדינה יהודית", והוא חושש ששליחי מפא"י יפעלו בוועידה להכשרתה בדעת הקהל. טבנקין תמך בהצעה לשגר משלחת בת חמישה, ואפילו שבעה, ביניהם יודעי רוסית – כדי "שמשלחת כזאת תמלא תפקיד של קשרים ושל גשרים" עם נציגי ברית-המועצות – ויודעי אנגלית, שיתרמו ל"הופעתנו העצמאית כלפי האנגלים", ויש לכלול בה גם "חברים שאינם מקבלים עליהם את הניסוח הזה של בילטמור". את ההוראות למשלחת, אמר, "ננסח יחד", שכן "הניסוח שנוכל לנסח לא יחד – אין

הדרושה לפיתוח הארץ ובניינה, לרבות אדמות בור בלתי נושבות.

3. לכוונן את ארץ-ישראל כקומונוולט' יהודי, מעורה במבנה הדמוקרטי החדש בעולם.
2. ועדה מורכבת מעשרה ממנהיגי מפא"י וותיקיה, שנבחרה במועצה כדי לפייס בין הסיעות הניצות ולמנוע את הפילוג במפלגה.
3. דוד בן-גוריון (להלן: דב"ג) באסיפת חברים 15.1.1944, הפועל הצעיר, 19.1.1944.
4. "פרטי" – על הבחירות לוועידת הקיבוץ – 18.1.1944, ארכיון הקיבוץ המאוחד, אפעל (להלן: אה"ק), חטיבה 13/13, מיכל 1, תיק 6.

לו [...] משקל פוליטי ממש"י. ובסיכום, "הופעתנו מוכרחה ויכולה להיות מאוחדת".

ואכן, מזכירות הוועד הפועל החליטה על "משלחת הסתדרותית, אשר תפעל על בסיס של עמדה מוגדרת מחייבת", ושמספר חבריה, היקף פעולתה וההוראות שיחייבו אותה ייקבעו על ידי מליאת הוועד הפועל. כך החלה "פרשת המשלחת לאינטרנציונל", שזכתה לכיסוי מסורס בעיתונות, בעיקר בגלל הצנזורה הבריטית, שמחקה כל אזכור של מדינה יהודית.⁵

בין ישיבת המזכירות לכינוס מליאת הוועד הפועל נערכה הישיבה הרביעית של ועדת הוותיקים, ובמהלך דיוניה עלתה שאלת המשלחת. טבנקין, שהתריע על הסכנה "שעניין החלוקה הוא העניין הכי אקטואלי, ויהיה אקטואלי עוד יותר כאשר קבוצה זו תיסע", טען שמתעלמים מעמדתו – "איני רוצה לקבוע משלחת שהיא מתחלקת על-פי בילטמור, אני רוצה לשתף את כולם כמו שהם" – ובכוח הרוב מחייבים אותו להצביע בעד משלחת שכולה "כשרה בילטמורית". לשאלת בן-גוריון "אם תהיה הכרעה בעניין בילטמור – זה מחייב או לא מחייב?" – נמנע טבנקין מתשובה חד-משמעית.

אף שטבנקין נשאר אדוק בהתנגדותו להכרעת רוב, הוא הזכיר כי בקונגרס 1937, שדן בהצעת החלוקה, "הייתי רוב באגף העבודה". שלילת החלוקה לא באה אז לידי ביטוי, כיוון שההצבעה הפנימית בשאלה זו נערכה במפא"י לחד ובשומר הצעיר לחד, ואף על פי כן הוא קיבל אז את הכרעת מפלגתו. מדבריו נרמז, ששוב לא יסכים לתמרון מעין זה.

לבן-גוריון נצנצה הזדמנות לחלץ מידי טבנקין הסכמה להקדמת הבחירות להסתדרות, והוא "ירה" מיד:

"אתה רוב עם השומר הצעיר? תעשה בחירות."⁶

טבנקין, שהבחין בפת, לא נענה לאתגר. הישיבה, שבה נחשפו המניעים האישיים והסיעתיים שנסתרו במסווה סיסמאות "האחדות" ו"השיתוף", נפסקה ללא סיכום. הכל היו דרוכים לקראת ההתמודדות המכרעת במליאת הוועד הפועל ב־23 וב־24 בפברואר.

גם במליאה, בנוכחות כ־60 איש ואשה, נשא בן-גוריון הרצאת פתיחה ארוכה, פרטנית ודוקרנית כלפי טבנקין, מאיר יערי וחסידיהם. הוא התריס נגדם, כי "לאחדות הפועלים [בעולם] יהיו גואלים גם מבלעדינו, אבל בעניין היהודי אנחנו הנושאים היחידים, וכל האחריות מוטלת עלינו, ועלינו בלבד". המשלחת לוועידת הפועלים הבינלאומית הזאת – "ואין הרבה מסיבות בינלאומיות שבהן

5. פרוטוקולים של הוועד הפועל של ההסתדרות (להלן: פו"ה) (ועדה מרכזת), 23.1.1944 (מזכירות), 16.2.1944. ההדגשה, וכמוה כל ההדגשות בתוך גרשיים, הן במקור.

6. פרוטוקולים של מוסדות מפא"י (להלן: מרפ"א), ארכיון מפלגת העבודה, בית ברל, (ועדת הוותיקים), 20.2.1944.

יש דריסת רגל לעם היהודי" – חייבת, בצד תביעתה לעשות להצלת יהודים, לתבוע יישום של הפתרון המוסמך של ההסתדרות הציונית לבעיה היהודית, כלומר, להציג את תוכנית בילטמור. בוועידה הלונדונית "חייב הפועל העברי להופיע במלוא קומתו כשהוא נושא בגאון את דגל עמו הקורא לקיבוץ גלויות ועצמאות מלאה במולדת".

את בטחונו שתוכנית זו תזכה בוועידה לתמיכה נרחבת, סמך בן-גוריון על אמונו באדם. "אנחנו אומנם מלומדי אכזבות", אמר, "אף על פי כן אל נגיד שאין און קשבת. לא נדום לגמרי המצפון האנושי". בן-גוריון ציפה אפוא שקול המצפון יעורר את העולם הנאור לגמול לעם היהודי בשל השואה.

הוא הציג בשם מפא"י לתת למשלחת ההסתדרות שלוש הוראות:

- א. לתמוך בהקמת אחדות פועלים עולמית, אשר תכלול את פועלי כל הארצות בלי יוצא מן הכלל.
- ב. לתמוך בתביעות המדיניות של ההסתדרות הציונית, דהיינו בשלושת סעיפי תוכנית בילטמור.
- ג. לדרוש מפועלי כל הארצות וממשלותיהם מאמץ דחוף ונמרץ להצלת כל היהודים הנמצאים בארצות הכיבוש הנאצי.

כדי לתת להוראות אלו משנה תוקף, הציג בן-גוריון לאשרן במועצת הסתדרות שתזומן לשם כך.⁷

את השומר הצעיר ייצגו בוויכוח ריפתין ויערי. הראשון הציג להורות למשלחת "להצטרף לדרישה [...] להגביר את העזרה לברית-המועצות, [...] לדרישה לפתיחת חזית שנייה". אשר לתוכנית בילטמור, מאחר שהיא "מעורפלת מאוד" ואיש "אינו יודע עד היום הזה ידיעה ברורה ומוסמכת על מה מדברים למעשה" – מוטב שהמשלחת תפעל "לרכוש את דעת הקהל הפועלית בעולם" לביטול הספר הלבן, לחידוש עלייה והתיישבות יהודית, ול"פיקוח בינלאומי נאמן לשם קידום הבניין הציוני בארץ-ישראל".

יערי גרס, שלרוב "אין כוח ואין גם זכות" להגביל את מפלגות המיעוט, והצטרף לדברי קודמו, שתוכנית בילטמור פירושה חלוקה. "הייתי שמח מאד אילו בן-גוריון היה מכחיש את השמועות המגיעות וחוזרות ומגיעות מלונדון [...] ששם מתחדש עניין החלוקה".⁸ השניים לא הציגו שהמשלחת תעלה בוועידה את רעיון המדינה הדו-לאומית. עובדה זו עוררה את תמיהת בן-גוריון. את הצעת סיעה ב' הביא אהרון ציזלינג: נוסף על "הקמת אחדות פועלים אינטרנציונלית", על המשלחת לתבוע מאמץ דחוף ונמרץ להצלת המוני היהודים מהתופת הנאצית, להחזיר ליהודים שייוותרו בגולה את זכויותיהם האזרחיות

7. פו"ה, 23-24.2.1944; דב"ג, "שליחותנו בקונגרס הפועלים העולמי", הפועל הצעיר, 16.3.1944.

8. פו"ה, שם.

והאנושיות ולסייע להגשמת הציונות, כלומר לאפשר עלייה חופשית והתיישבות המונית ופיתוח כל האפשרויות הצפונות בארץ, על ידי "מסירת הסמכות" – לא השלטון! – לסוכנות היהודית לנהל את העלייה וההתיישבות. במאמר מוסגר, לידיעה פנימית בלבד, נאמר בהצעה, שחברי המשלחת לא יפעלו בניגוד להחלטות התנועה הציונית.

איש, כמובן, לא עלה על טבנקין בדבקתו בשיתוף ובאחדות. הוא גרס שדרושה משלחת "לא מפלגתית, לא של מגמה אחת, אלא משלחת המורכבת מכל החלקים בהסתדרות", כי "יכולים להיות לנו משקל וכוח בוועידה אינטרנציונלית [זו] רק אם ההסתדרות תופיע כהסתדרות אחת". למען האחדות הזאת על הרוב להשמיט את הדרישה למדינה יהודית, כשם שהשומר הצעיר מוותר על דרישתו למדינה דו-לאומית. "אינני רואה את ה'קומונוולט' כמנוגד לזה שאנחנו שואפים אליו בכלל, אבל אינני רואה בו ניסוח יותר טוב מהניסוח שהיה לנו עד ה'קומונוולט'". ובאותה מידה, "הניסוח 'דו-לאומיות' אינו פסול בעיני אבל אין הוא ניסוח מוצלח". ובסיכום, "אין אני שותף להיאבקות הגדולה הזאת בין ה'קומונוולט' ובין ה'דו-לאומיות'", שכן שתי המפלגות טוענות לעלייה ולרוב יהודי.

בן-גוריון הקשיב לדברי טבנקין קשב רב, אך לא יכול, לדבריו, לרדת לפשרם. בתשובתו הוא עמד שוב על עקרון הכרעת הרוב בכל מסגרת דמוקרטית, ותקף את טבנקין בעקב אכילס שלו: גם הקיבוץ המאוחד מקבל החלטות ופועל לפי הכרעת הרוב, ואם כך, "מדוע דרושה בהסתדרות הסכמת המיעוט?" הוא שאל, והשיב: "עכשיו מחדשים תורה חדשה: המכריע הוא לא הרוב אלא המיעוט". עיקרו של דבר, אם ההסתדרות לא תצהיר בוועידת הפועלים הבינלאומית, שהיא דוגלת בתביעות הכלולות בתוכנית בילטמור, יפורש הדבר שהיא מתנגדת להן. "וכציוני לא אוכל להסכים לשום נוסח אחר מלבד הנוסח הפשוט, שאנו תומכים בתביעות המדיניות של ההסתדרות הציונית".

המכנה המשותף שמצא בן-גוריון בדברי טבנקין וריפתין מלמד, שהוא חש, או חשד, בהידברות מוקדמת בין סיעה ב' והשומר הצעיר; ואולי מחמת כך הוא התריע, שרוב מכריע של חברי ההסתדרות תומך בהצעתו, ו"אם מישוהו יטיל ספק בדבר, יהיה צורך לשאול את פי הציבור". אולם אם חשב ששוט הבחירות ירתיע את טבנקין וסיעתו, ציפתה לו הפתעה, ואפילו, כדבריו, "הפתעה מכאיבה ומוזרה מאוד". חברי סיעה ב' ביקשו הפסקה להתייעצות, ורק בהתחדש הישיבה התברר, שקיימת "הצעה משותפת של סיעה ב', פועלי-ציון-שמאל והשומר הצעיר, שיש להניח שהיא לא נעשתה על פי רוח הקודש"⁹.

9. פו"ה, שם; מרפ"א (מועצת ירושלים, מושב ב'), 5-6.3.1944; דבר, 24.2.1944,

27.2.1944; יצחק טבנקין, דברים, ד, תל-אביב 1976, עמ' 76.

ההצבעה בישרה הופעת "בלוק" חדש: בעד ההוראות למשלחת כפי שניסחון בן-גוריון הצביעו 24 קולות, כולם ממפא"י, ונגדה הצביעו 20 קולות של השלוש. הצעת בן-גוריון לקרוא בתוך שבועיים-שלושה למועצת הסתדרות שתאשר את ההוראות – כפי שדרשה סיעה ב' – התקבלה פה אחד.

בדיון זה שבע בן-גוריון נחת אולי רק מיריבו הוותיק, יוסף שפרינצק, הלה הביא את עצמו כדוגמה למי שמתנגד לתוכנית בילטמור, אך מאחר ש"המפלגה החליטה, יש לי ברירה: להישאר במפלגה [...] או לעזוב את המפלגה". והוא הוסיף: "חשבותי והנני חושב גם עכשיו את ההגדרה הזו לבלתי הכרחית". אולם כל חייו, כך אמר, הוא ראה במרות של ההסתדרות הציונית ערך עליון, ולכן הצביע בעד הצעת בן-גוריון.¹⁰

ההצבעה במליאת הוועד הפועל של ההסתדרות חשפה את יחסי הכוחות לגבי תוכנית בילטמור. רק רוב צנוע – 54.5% – הצביע בעדה. ברוב כזה לא היה אפשר לשכנע פורום בינלאומי, שפועלי ארץ-ישראל תובעים מדינה יהודית לאלתר. טבנקין הוכיח שוב, שבכוחו לחסום את מדיניות בן-גוריון, ושהוא נחוש בדעתו להיאבק על מדיניות משלו. הוא נחל נצחון מובהק, וחסידיו התברכו בלבם, שהיתה זו ל"בן-גוריון וכל חסידי בילטמור" [...] מפלה בביתם הם.¹¹

טבנקין וחבריו דימו, איפוא, שיש לאל ידם לשאת ולתת עם בן-גוריון מעמדה של כוח. ברם בן-גוריון כינה מצב זה "קנוניה של סיעות", "זיוף" ו"סילוף" של רצון הבוחר. שהרי את המנדט שלהם בוועד הפועל קיבלו אנשי סיעה ב' כחברי מפא"י, שמצעה בבחירות 1941 היה היסוד לתוכנית בילטמור. "לא היה מנדט לטבנקין להצבעה זו", אמר בן-גוריון. "הוא לא ישב רק עם המצפון שלו. הוא היה צריך לשבת עם המצפון של 70,000 פועלים אשר הצביעו בעד הרשימה לפיה נבחר גם טבנקין. הוא לא שאל אותם."¹²

הקדמת הבחירות לוועידת ההסתדרות נעשתה בעיני בן-גוריון חיונית ודחופה, וכדי לזרזה הוא הביא לזימון המושב השני של מועצת המפלגה. לכאורה נועד המושב הזה, ב-5 במארס 1944, אף הוא בירושלים, להציל את מפא"י מפילוג, אך בן-גוריון לא הצניע את מטרתו האמיתית: לדון ב"שאלה חותכת, שאלת הבחירות לוועידת ההסתדרות". לא היה לו ספק שהפילוג בלתי נמנע, ושמאמצי הפיוס והאיחוי רק "קיפחו" את תהליך ההתעצמות של מפא"י הפטורה מסיעה ב'; ועל כן, כך אמר מפורשות במזכירות, "עלינו לחזור למצב שהיה לפני המועצה בירושלים".¹³

10. מרפ"א (ועדת הוותיקים), שם: פו"ה, שם.

11. מכתב יוסקה [רבינוביץ] מנען לווניה [זאב הדרי] בטהרן, 18.4.1944, אה"ק, חטיבה 13/ה, מיכל 1, תיק 6.

12. מרפ"א (מועצת ירושלים, מושב ב'), שם.

13. מרפ"א (מזכירות), 22.2.1944.

כצפוי, חשף המושב השני של מועצת מפא"י ביתר שאת את הניגודים וחילוקי הדעות, וחלק ניכר מזמנו יצא על בירור עלבונות אישיים. טבנקין קבל, כדרכו, על יחס בלתי חברי כלפיו וכלפי חבריו – "קבוצת חברים אינה יכולה לשבת פה באופן חופשי בהרגשתה" – ואף נטש את המועצה לחצי יום, במחאה על שזלמן רובשוב (לימים – שזר) הטיח לעברו, כביכול, "עוכר ישראל".¹⁴

בן-גוריון, שישב גם בראש המושב הזה, הציג בהרצאת הפתיחה מפא"י שהתחזקה מאוד: מאז ועידתה נוספו לה 14,000 חברים חדשים, והיא ניהלה פעילות מוגברת וקדחתנית שלא ידעה כמותה: כ-3,000 הרצאות וביקורים בסניפים; עיתונות המפלגה וספרות ההסברה שלה הגיעו לשיאים, ו-2,000 מתנדבים עוסקים בהפצתה; ההכנסות ממסי החברים גדלו ביותר מפי שלושה. אומנם, גם מסי חברי סיעה ב' נכללו בהן, אבל "זו היתה בעצם תרומתם היחידה" להתעצמות. ועוד, מזכירות המפלגה החליטה "לכנס ועידה של פועלים בלתי-מפלגתיים", כי יש אלפים רבים של אוהדי מפא"י, "אשר רק מתוך רשלנות" לא הצטרפו למפלגה. בן-גוריון פתח איפוא את דלתות מפא"י לרווחה, לעשותה מפלגה המונית שתוכל לגבור על ה"בלוק" המשולש.

היה זה מענה ברור לטבנקין, וגם קלף מיקוח במשא ומתן עמו. דומה, שתמורת הסכמת טבנקין לביטול הסיעות היה בן-גוריון מוכן לוותר על צירוף ה"בלתי-מפלגתיים". אולם כל עוד יעמוד טבנקין בתביעתו לאיחוד מפא"י עם שתי מפלגות השמאל, יעמוד גם בן-גוריון על צירוף מקביל של "בלתי-מפלגתיים". הוא העמיד איפוא את טבנקין בפני ברירה: לקבל את עקרון הכרעת הרוב ואת ביטול הסיעות, ולהשתתף בהתעצמות המפלגה, או להתמודד נגדה בבחירות ולצאת מובס. טבנקין נענה לאתגר, ובעימות הישיר עם בן-גוריון הפגין תקיפות ובטחון עצמי. הוא שלל עתה לחלוטין את תוכנית בילטמור, וגילה לראשונה בפומבי לאן נשואות עיניו:

אני מאלה [...] שסוברים שארץ-ישראל מגיעה לנו וארץ-ישראל צריכה להינתן לנו ואנחנו צריכים לכבוש אותה לקיום עם ישראל, בשלמותה [...] ארץ-ישראל על שני עברי הירדן [...] מהלבנון ועד סיני, מהים ועד המדבר, כמדינה יהודית [...] מבלי לפגוע באף ערבי.

"הסכמה למדינה עברית [כעת] אומרת הסכמה למדינה ערבית", וממילא לחלוקה. התיישבות ברחבי הארץ, "יותר חשובה ממדינה", ואפשר יהיה לבצעה רק במסגרת מנדט בין-לאומי: "אני אינני מאמין שצבת בצבת עשויה [...] האם הצבת ההכרחית היא מדינה?"

בתשובתו לטבנקין קבע בן-גוריון בבהירות, כי את תפיסתו המדינית מנחה

14. אמירה שרובשוב הכחיש באמצעות הפרוטוקול.

תחושה עזה שהקרקע בוער מתחת רגלי העם היהודי. הסכנה שיהודי אירופה יושמדו ושגם עמי ערב ישמידו קהילות יהודיות, מחייבת את הציונות לנקוט תוכנית מדינית שתמנע זאת, ויש להוציאה לפועל מיד, גם במחיר התפשרות על הערכים שטבנקין דבק בהם. זה היה איפוא בעיקרו ויכוח על גורם הזמן, ועל הדרך המדינית הנגזרת ממנו. לשון אחר, היה זה ויכוח על סדר המהלכים הציוני ועל קצב ביצועם: הגשמת ערכי הציונות העובדת בדרך המסורתית הישנה, שבה דגל טבנקין, לפיה יש לחתור, תוך כדי מאבק בשלטון הבריטי ובערבים, לעלייה ולהתיישבות, וכשהיהודים יהיו רוב הם יוכלו להקים מדינה בארץ-ישראל השלימה; או היפוך הסדר הזה, הקמת מדינה לאלתר, מתוך הכרה שזוהי הדרך היחידה שתאפשר הצלת המוני יהודים, שכן רק מדינה עצמאית תאפשר עלייה המונית, יישוב הארץ ויצירת רוב. המדינה היא איפוא אמצעי להגשמה מהירה של הציונות, ולא מטרתה הסופית.

בן-גוריון הדגיש מחדש את עליונות גורם הזמן במדיניות הציונית: "טבנקין מתעלם מהזמן", אמר, כשהוא פונה אליו ישירות, בהסבירו מדוע הוא מוכן לוותר על ערך עליון כארץ-ישראל השלימה: "טבנקין לכל הפחות יאמין לי, שלא הסתלקתי מארץ-ישראל כולה", ולמרות זה "הייתי בעד המדינה הקטנה", לנוכח תוכנית החלוקה של פיל, "מפני שחשבתי שלהביא שני מיליון יהודים לארץ-ישראל זה יותר מאשר כל המליצות היפות על שלימות ארץ-ישראל" ברבות הימים. האין הצלת המוני יהודים שקולה כנגד שלימות הארץ? כלום חשובה לנו הארץ בלי יהודים? "אילו היתה קמה מדינה יהודית לפני שבע שנים היינו מביאים למדינה היהודית הקטנה מאות אלפים, אולי מיליונים יהודים מפולין ורומניה, והם היו פה".

ועתה, מה ייותר מ"כל העם היהודי" בתום המלחמה? "השאלה הזאת ממררת את חיי כל השנה הזאת". הבאמת חושב טבנקין ש"אנו חיים מחוץ לזמן [...] הרי] הקרקע בוער מתחת לרגלינו". כאן הניח בן-גוריון יסוד למדיניות העכשיו, או למדיניות החירום שלו:

אני מודה: לא מעניין אותי כרגע מה יהיה בעוד עשר שנים. מעניין אותי מה יהיה במשך חמש השנים הקרובות, והפרוגרמה הכי טובה לאחר עשרים שנה לא אומרת לי כלום. אני שותף לפרוגרמה של טבנקין לאחרית הימים, אבל שני עברי הירדן לא מספיקים לי, אם אינני יודע אם לא יישמד עוד קיבוץ יהודי ועוד קיבוץ יהודי [...] ואינני יודע מה יהיה גורלנו פה כשנישאר ככה [ללא מדינה], מדוע יניחו לנו פה העיראקים, הסורים והחיג'זים [...] דואג אני [...] מה יהיה מחר, מחרתיים.

"לא מספיק כשיש למישהו פרוגרמה נוחה", והוא רוצה ב"כל ארץ-ישראל משני עברי הירדן", שיושב בה "כל העם היהודי". התוכנית צריכה להיות בת ביצוע. טבנקין טועה כשהוא מדמה שמנדט בינלאומי יעניק קרקע להתיישבות ותנאים

ליצירת רוב יהודי. הערבים "מצפצפים על המנדט והפיקוח הבינלאומי ואומרים שזאת היא ארצם והם ילחמו, וזה לא כל כך קל לקחת בכוח אדמה שאיזה ערבי יגיד שזאת אדמתו". ואכן, עובדה היא ש"לפי שעה לא כבשנו אף שעל אדמה אחד שלא רכשנו אותו מקודם". אף כי, הוסיף כמתבונן בעתיד, "אינני אומר שלא נעשה אחרת". לפיכך,

אל נשכר את עצמנו במליצות [...] שנילחם על הקרקע [...] איפה מישיבים את היהודים בלי קרקע משני עברי הירדן, באוויר? הפיקוח הבינלאומי יתן לנו זאת? הוא בכיסו של יצחק [טבנקין] או בכיסו?
 מנדט! [...] מנדט זה שלטון זר. לשלטון זר יש אינטרסים שלו. כלום יתכן שלטון זר שישב פה רק לשם העם היהודי? [...] בין שהוא אנגלי, או רוסי או אמריקאי, או כולם יחד – [האם] אין להם שום חשבון שלהם ולא שום אינטרסים ממלכתיים שלהם, אלא ישבו פה רק מתוך דאגה לעם היהודי? איפה יש ממשלות כאלו בעולם? ואם יהיה רק מנדט – או יש לנו ארץ-ישראל משני עברי הירדן כמדינה?!

כשעינינו נעוצות בטבנקין חזר בן-גוריון לשאלת המשמעת והמרות המפלגתית: "מי הרשה לך למחוק את הסעיף של שלטון יהודי על עלייה" ולהחליפו ב"סמכות"? ו"מה הפסול הזה כי העם היהודי דורש שלטון יהודי על עלייה, מדוע מחקו זאת" אנשי סיעה ב' מההוראות שהם הציעו למשלחת? הרי שלטון על העלייה נקבע במצע המפלגה מ-1941, שהכל הסכימו לו. "טבנקין חששן גדול", הוא "תובע עלבון שלימותה של ארץ ישראל", וטוען: "אתם אמנם לא אומרים [מדינה יהודית] בחלק של ארץ-ישראל, אף-על-פי-כן הדברים אינם ברורים ויש מקום לחשש". הוא מעלה על נס את תוכנית באזל האומרת "מקלט בטוח בארץ-ישראל". אבל גם לתוכנית זו ניתן בפועל פירוש מסולף. בניגוד לתביעת התנועה הציונית להכריז על ארץ-ישראל כבית לאומי, אמרה הצהרת בלפור "בית לאומי בארץ-ישראל". ייתכן ש"טבנקין אינו מחויב לדעת מה זה קומונוולט", אבל הוא מחויב לדעת מה זה [...] 'ארץ-ישראל כקומונוולט'".
 באיזו משתי הדרכים תשיג הציונות את מטרותיה, כתנועת הצלה יהודית צודקת שאינה מקפחת את הערבים? זה הוויכוח, וככל ויכוח פוליטי היה זה, כמובן, גם ויכוח על סיסמת בחירות.

מחילופי הדברים ביניהם לא היה אפשר עוד לטעות: טבנקין לא נרתע מאתגר הבחירות, וטענת החלוקה היתה אחד החצים באשפת הקלפי שלו: "אנו נלך לבחירות אם הן תהיינה ואנו נסביר לפועלים ונסביר ליהודים מי אנו". אף הוא היה מוכן לפילוג: "המצב הפוליטי המפלגתי אינו בר קיימא יותר [...] בא הזמן שאחת משתיים אלה – או התמודדות או איחוד [עם מפלגות השמאל]". אם אפשר להישאר במפלגה אחת, מה טוב, ואם לא – "חברים, אל תתרעמו". דעתו היתה זוחחה ואפילו פנויה לקצת הומור. הוא השווה את המבקשים לאחות את קרעי

המפלגה, ליהודי שהבטיח לקפוץ מהקומה החמישית לעיני כל העיירה, ומשהגיעה שעת המבחן, שאל היכן המדרגות. בן-גוריון נדרש מיד למשל הזה, ופתח בו את תשובתו, לאמור:

אתחיל מסוף דבריו של טבנקין שעלינו לקומה החמישית. טבנקין: אני מחויב לגמור את דברי במשפט שהבלעתי אותו באמצע, במצב זה שישנו במועצה אין אפשרות לשבת. בן-גוריון: מי שאין לו אפשרות לשבת יכול לצאת בשקט. טבנקין: לא אצא יחידי, אלך עם רחבי ישראל.

בסוף תשובתו אמר בן-גוריון: "טבנקין מתרעם עלינו שאנו מנפנים בבחירות [...] אבל אל תנפנף בחלוקה. הפרוגרמה הציונית לא אומרת חלוקה. היא אומרת לכוונן את ארץ-ישראל כקומונוולט', כמדינה יהודית".

ביומה השני של המועצה, עם ערב, קרא בן-גוריון את הצעות המזכירות, הצעותיו: כינוס ועידת פועלים בלתי-מפלגתיים, אישור ההוראות למשלחת שהתקבלו במליאת הוועד הפועל, קביעה שנציגי סיעה ב' במליאת הוועד הפועל "הפרו את החלטת המפלגה [...] פעלו כנגד המצע של המפלגה [...] ועשו עצמם שותפים לסילוף רצונו של מעמד הפועלים העברי בארץ", וחשוב מכל: דרישה להקדמת הבחירות לוועידת ההסתדרות.

מספסלי הצירים באה מיד התגובה, שהקדמת הבחירות פירושה פילוג. בן-גוריון דחה את הפירוש הזה. חברת הוועדה המתמדת, רחל כצנלסון – מהאישים הבולטים בתנועת הפועלות בארץ, מייסדת ועורכת *דבר הפועלת*, אשתו של זלמן שזר וקרובת משפחה של ברל כצנלסון – התפלאה על גישתו. היא טענה שהוועדה המתמדת, שנבחרה במושב הראשון של המועצה, לא התכנסה כלל, וכיצד אפשר להעמיד להצבעה הצעות כה חשובות "מבלי שהוועדה המתמדת דנה על זה?" בן-גוריון השיב לה, ש"זה פורמליזם שאיננו מוכרח". ניכר בו שהוא קצר רוח ומבקש להדהיר את המועצה למחוז חפצו כקטר הנושף במלוא הכוח.

כאן התערב ברל כצנלסון, ותמך בהצעת רחל "לכנס את הוועדה המתמדת ולהביא לפנייה את ההצעות". הוא הוסיף, כי לו עצמו "אין שום תיקונים", אבל "בעניינים כל כך אחראיים" רצוי עוד עיון ועוד בירור. על ידי כך גם תינתן לסיעה ב' – שהחרימה את הוועדה המתמדת – עוד הזדמנות להשתתף בניסוח ההחלטות. "צריך לעשות את זה", אמר ברל כצנלסון, והתמיכה בהצעתה של רחל גברה מניה וביה. לנוכח החזית הזאת, שנשתמע ממנה גם ערעור על דרך ניהולו את המועצה, התגמש בן-גוריון ונסוג: "היה בדעתי להתנגד לוועדה המתמדת, אבל שני כצנלסונים, רחל וברל, תומכים בהצעה זאת, ואני רואה שגם חברים אחרים תומכים בה". הוא הכריז על הפסקה, עד שהוועדה המתמדת תסיים את דיוניה, ובעצמו נשאר באולם עם יתר הצירים, ביודעו שמלאכתו

נעשית בידי אחרים.

צירי סיעה ב' לא השתתפו בהצבעה, והמועצה קיבלה פה אחד את כל הסעיפים בהצעותיו של בן-גוריון, למעט אחד. הסעיף שדיבר בהקדמת הבחירות "נתקבל ברוב ניכר לעיף".

בן-גוריון נעל את המועצה בשירת האינטרנציונל ו"תחזקנה"¹⁵.

*

גם המושב השני של המועצה לא כרת איפוא את סיעה ב' מגופה של מפא"י. שני הצדדים ביקשו להיראות כנותנים את נפשם על שלימות המפלגה, ושניהם הרבו להסביר את עמדותיהם, שעיקרן היה הטחת קלון המפלג בצד שכנגד. כאשר הליון ישראל אידלסון (לימים – בריהודה) על כך ששלימות המפלגה נשברה, שיסע בן-גוריון את דבריו בקריאת-ביניים:

לשם הדיוק עליך לומר: שברתי!

אידלסון: אני מוכן לקבל, שהדיוק בשבילך הוא ששברנו, אבל אני מניח שתקבל כי אין זה תכסיס אלא ביטחון פנימי גמור כשאני אומר: אתם שברתם!

בן-גוריון: שרוב שובר מפלגה שלו – זאת אני שומע בפעם הראשונה בחיי! אידלסון: כן, אראה לך איך הרוב, בנוסח המדויק של בילטמור, שבר את עצמו על אף ההחלטה שלו בוה"פ – זה קורה, זה קרה עכשיו בוה"פ אתך.

בן-גוריון אפיין את אידלסון, טבנקין וחברותם: "תמיד אתם מקופחים, תמיד אתם יחסנים". לתכונתם זו קרא "אתה-בחרתנו"זם".

ביקורו של בן-גוריון ביגור – קיבוצו של אידלסון ואחד ממבצרי סיעה ב' – היה נקודת השיא בסיבוב ההופעות שהוא ערך אחרי המועצה. בזה באה לביטוי יכולתו, הרוחנית והגופנית, לפעול בהתמדה וללא לאות: לעמוד על רגליו שעות ארוכות ולחזור ולשנן את מה שאמר כבר אין-ספור פעמים: תוכנית בילטמור אינה תוכנית חלוקה – "רק מי שרוצה להתעלל באמת אומר, שהכוונה של ארץ-ישראל כמדינה יהודית זה חלוקה"; התוכנית המדינית של סיעה ב' – "הנוגדת את מצע המפלגה ושצעה לפתע, כשנה אחרי ההחלטה על תוכנית בילטמור" – היא גורם הפילוג, ולא הצורך בבדק הבית: המרות ועקרון הכרעת הרוב, בייחוד בימי משבר, חיוניים כתנאי לכושר ביצוע; לעומתם עקרון ההחלטה מתוך הסכם הוא גורם משתק; מדינה יהודית – ולא המשך המנדט או מדינה דו-לאומית – היא מכשיר יעיל יחיד להצלה, לעלייה ולהתיישבות נמרצים; גורם הזמן – הקרקע הבוער מתחת רגלי היהודים – הוא המכתיב הקדמת מדינה לרוב בארץ-ישראל. ולבסוף, ככל שקרב קץ המלחמה גובר הצורך להשיע ברמה את "התביעות

15. מרפ"א (מועצת ירושלים, מושב ב'), שם.

המדיניות האקטואליות של העם היהודי בתקופה זו", שכן אומות העולם יעסקו אחרי המלחמה בבעיה היהודית, ויש לשכנען שהמדינה היא פתרונה היחיד.¹⁶

נוכח התבטאויותיו הבוטות של בן-גוריון, שהשתמע מהן שהפילוג בלתי נמנע, לא יכול טבנקין להצניע, לפחות כלפי פנים, את חרדותיו ולבטיו. הוא הודה באוזני חבריו, "שאינני רק שקול, אני גם נסער [...]. אני בכל לבי רועד מפילוג וקשור לכל תקווה שלא אתפלג". בביטוי החשש, שהפילוג יגרום ל"הימנה של הימין והשמאלה של השמאל [...]. אנחנו גם כן נביט קצת יותר מדי שמאלה",¹⁷ חזה טבנקין את הבאות.

מועצת ההסתדרות הנ"א נפתחה בתל-אביב ב-21 במאָרס 1944. בעקבות פעולות אצ"ל הטילו הבריטים ב-24 במאָרס עוצר לשבוע, ומועצת ההסתדרות התכנסה שוב ב-3 עד 7 באפריל. המועצה, שנועדה לאשר את ההוראות למשלחת, הפכה גם היא לזירת ויכוח על תוכנית בילטמור. יעקב חזן, אחד משני ראשיו של השומר הצעיר, התריע באוזני בן-גוריון, שתוכנית בילטמור היא "הפלגה בעולם הדמיונות", שהרי היא מבוססת על כך ש"האימפריה הבריטית [...] צריכה לפתע-פתאום לקפוץ מעורה ובניגוד לכל המקובל, באין רוב יהודי מציאותי בארץ-ישראל, להכריז על מדינה יהודית ולקבל על עצמה את הגנתה". דבר זה "היה בהכרח מביא אותנו להתקשרות חד-צדדית [...]. עם האימפריה הבריטית נגד כל העולם הערבי". המדינה היהודית נוסח בילטמור תהפוך "לכדור משחק, שבו יבעטו בכל זמן ובכל כיוון שירצו", ותיעשה "לחומה החוצצת" בין "כוחות הקידמה" לבין האימפריה, וכל מכה המכוונת נגדה תיפול על ראשנו. תוכנית בילטמור "תרכז את אויבי הציונות. היא תפחית את מספר ידידינו ותחזק עוד יותר את שלטון הריאקציה בציבוריות הערבית. היא תבצר את המגמות האנטי-ציוניות הקיימות בישוב הערבי ותעכב את הופעת הכוחות הסוציאליים בעם הערבי". על כן, במרכז המערכה הציונית "צריכה היום לעמוד המלחמה לחופש העלייה, לערביות בינלאומיות, להתיישבות רחבה".

כנגד החזון הדמיוני של בן-גוריון הציג חזן את החזון המציאותי, כביכול, של השומר הצעיר: המדינה הדו-לאומית תקום "כשבתוך העם הערבי יתגבש הכוח הציבורי-פוליטי, שיהיה מוכן ויהיה לאל ידו לקיים יחד אתנו את המשטר הדו-לאומי, שביסודו מונחת זכותו הבלתי מעורערת של עם ישראל לחזור למולדתו, שהיא גם מולדת העם הערבי היושב בארץ-ישראל". את התהליך הזה "נוכל להחיש [...] על-ידי כוננותו המתמדת והעקבית, לתת יד להקמתו של המשטר הדו-לאומי בארץ-ישראל ולקיימו ללא שים-לב לשינוי יחסם המספרי של שני העמים ועל-ידי החשת מפעלנו הציוני בכל הנסיבות, בלי להתחשב עם כך, אם ההסכם הזה הושג או לא".

16. דברי דב"ג ואידלסון ביגור, 10.3.1944, ארכיון מפלגת העבודה, בית ברל, 5-1001.

17. טבנקין (בסיעה), ראשית מאָרס 1944, אה"ק, חטיבה 13/ה, מיכל 4.

דברי חזן חשפו את התהום הפעורה בין מפא"י לשומר הצעיר, ובן-גוריון שילח חץ לעברו של טבנקין:

לא יכולתי לקבל את דבריו של טבנקין בוה"פ [...] שכאילו אין הבדל בין מדינה יהודית לבין מדינה דו־לאומית [...] ואיני יכול לקבל את טשטוש העמדה בשאלה מרכזית וחיונית זו. שום נימוק תכסיסי – ויתכן כי לטבנקין היו נימוקים תכסיסיים חשובים – אין בכוחו ואין בזכותו לטשטש את הניגודים המדיניים שקיימים בין התביעות המדיניות שלנו ובין התביעות המדיניות של השומר הצעיר.

בתשובתו נקט טבנקין עמדה גמישה, כמו לרצות את מפא"י ואת השומר הצעיר גם יחד: "אני מגדיר את עצמי משני הקצוות: לא פוביה של מדינה, לא פטישיזם של מדינה; כי מדינה אינה אידיאל, העיקר הוא עם לא מדינה." הוא הסכים עם בן-גוריון, ש"המדינה היא שלב", אבל מיד הוסיף: "אינני יודע אם זהו השלב שלנו עכשיו". טבנקין הציע שוב: "בשלב זה – רוב יהודי, ובשלב הבא – מדינה, מדינה ממש". הסבר חלקי לריכוך עמדתו יכול להיות המטרה שהעמיד בפתח דבריו: "לשכנע שצריכה ויכולה להיות משלחת משותפת לוועידת האיגודים המקצועיים בלונדון, והחלטה משותפת", שההוראות של הוועד הפועל יחייבו אותה. שהרי הוא מעולם לא טען, "שהחלטת הרוב אינה מחייבת". אבל, כפי שכבר אמר, "אין מוכרחים לקבל את דרך הרוב, אם אפשר וצריך לקבל את דרך הכלל". לשון אחר: מוטב שההוראות למשלחת יהיו מקובלות על כל סיעות ההסתדרות.

בתשובתו הסביר בן-גוריון שוב, ששלטון יהודי על העלייה וההתיישבות – שבלעדיו לא יהיה אפשר להעלות, לקלוט ולישב מיליון יהודים בתוך זמן קצר – ימומש רק כשתתקיים מדינה יהודית. הוא חזר על ההכרח בסדר המהלכים החדש: "שואלים אותי" – הוא אמר – "מדינה לאחר שיהיה מיליון יהודים או לפני זה?" והוא השיב:

אני אומר: פתיחת שערים לעלייה; שלטון יהודי על עלייה; מדינה יהודית – הם כולם תביעות אקטואליות ולא אידיאל לעתיד לבוא. כולן תלויות זו בזו. על כולם צריך להחליט עכשיו, עם הקמת הסדר החדש בעולם [...] ולמען שתהיה החלטה על משטר של עלייה, שאפשר יהיה להעלות מיליון – מוכרח להיות החלטה שמתר להקים מדינה יהודית [...] למען ביצוע עליית המונים והתיישבותם יש הכרח במדינה.

לבסוף האשים את סיעה ב' ואת השומר הצעיר בניהול "בוכהלתריה כפולה": במושב סגור של הוועד הפועל הציוני הם מכריזים על שאיפתם לרוב יהודי בארץ-ישראל, ובפומבי הם קובעים שתביעה למדינה יהודית יש בה "הרגזת" הערבים. "הדבר העיקרי שמרגיז את הערבים", אמר בן-גוריון, "הוא ריבוי

יהודים בארץ", ומי שמתעלם מזה "אינו אלא תמים או מיתמם ואולי משהו גרוע משניהם"¹⁸.

לא היה זה כלל וכלל נאום פייסני. "מן המשפטים הראשונים", ציין יוסקה רבינוביץ, איש נען – מהחשובים, אך מהמזטנעים בחסידי טבנקין – היה בנאום בן-גוריון "משום הכרות מלחמה חריפה, עוקצנית, 'משמידה' נוקמת ונוטרת", ו"צריך היה להיות מלאך שמיים בכדי להתגבר על כל ההשמצה הזאת".

החזות הקשה שהציגו בן-גוריון וטבנקין מעל בימת המועצה היתה כעין פרגוד, שמאחוריו ניהלו אליהו גולומב וישראל גלילי – "ועדת גלילי-אליהו" – מלאכת פשרה קדחתנית: ההוראות למשלחת שהם ניסחו כללו גם את תוכנית בילטמור וגם את הקריאה ל"מלחמה נגד כל המגמות של חלוקה וקיצוץ בשטחה של הארץ והצרת גבולותיה". הצעתם הוצגה כהצעת הרוב וזכתה ברוב, והצעת השומר הצעיר נדחתה. לרגע נדמה שמפא"י חזרה לקדמותה. אולם בן-גוריון הוסיף ועמד על הקדמת הבחירות, והצעתו לערוך אותן – "לא מוקדם מבעוד חדשים ולא מאוחר מבעוד שלושה חודשים מהיום, התאריך [...] ייקבע על-ידי מזכירות הווה"פ" – הועמדה להצבעה חרף הסתייגויות ומחאות של סיעות המיעוט.

סיעה ב' הזהירה ש"בחירות בזק" כאלה יש בהן "הבטחת הפילוג, ואולי גם העמקתו ורחבתו". השומר הצעיר תמה, כיצד מפא"י, ש"הדחיות המתמידות של הבחירות" להסתדרות היו בידה "שיטה קבועה לאי-קיום הפונקציות התקינות של המוסדות הנבחרים", תובעת לפתע הקדמת בחירות שנובעת "מחשבונות מפלגתיים". פועלי-ציון שמאל הצביעו על כך, שיש בהסתדרות אגודות מקצועיות שלא קיימו בחירות 15 שנה, "אבל, כאשר מפא"י צריכה לסדר את ענייניה הפנימיים", גוזרים על בחירות "פתאום, לפני תום המועד". כמו בלית ברירה, ואולי מתוך הכרח להפיגין בטחון לקראת המבחן, קיבלו השלוש על עצמן לציית לתוצאות ההצבעה "מתוך מחאה" על אי-חוקיותה. את מחאתן הן הביעו על ידי הימנעות, ובכך החמיצו הזדמנות לסכל את ההחלטה.

בעד הקדמת הבחירות הצביעו 62, נגדה 1 ו-67 – סיעה ב', השומר הצעיר, פועלי-ציון שמאל והעובד הציוני – נמנעו. הצבעה חוזרת הניבה תוצאה זהה. בן-גוריון יצא מאולם המועצה ועל בימת הנשיאות השתררה מבוכה. את הרעש שחוללו הקריאות "בושה!" ו"הנמנעים יכלו להפיל את הצעת הרוב!" השתיק היו"ר דוד רמז רק לאחר שהתאושש: "היתה רשות לנמנעים להצביע נגד. אך מה מקום יש כאן להתנגדות? המפלגה אשר בידה הופקדה האחריות על הנהלת ההסתדרות, הגיעה למסקנה, שעליה לשאול מחדש לדעת הציבור ולבקש את אמונו [...] בדרך של בחירות כלליות, שלושה חדשים לפני תום העידן". ההחלטה שהתקבלה בגלל הימנעות הרוב היתה כאותו קנה קש אגדי: היא שברה

18. פרוטוקולים של מועצת ההסתדרות (להלן: פמ"ה), 21-24.3.1944; 3-7.4.1944.

את המפלגה וגרמה לפילוגה.

היו בסיעה ב' שגרסו, שבן-גוריון נחל "מפלה" במועצת ההסתדרות, משום שמתוך חוסר שיקול וסבלנות הוא "דחף [בה] בכל תקיפותו" להורות למשלחת לדגול בתוכנית בילטמור. הפיקחים שבהם חשדו, שהוא נשא את נאומו המלחמתי והתוקפני בנחת ובדעה צלולה, "אולי דוקא" משום שהתכוון מראש ל"בחירות נוחות על יסוד 'מי בעד מדינה ומי נגד מדינה'?" לדעת אלה, הוא רצה לחבל במאמצי גולומב וגלילי, ש"הגיעו לכלל הסכמה כמעט", שעל בסיסה החלה סיעה ב' לנהל משא ומתן עם השומר הצעיר על החלטה מדינית משותפת. אולם החשד הזה לא הבשיל לכלל דעה ברורה.

*

נוכח ההתגוששות בין שתי המגמות הסותרות – החתירה להקדמת הבחירות מזה, והמאמץ לפיוס¹⁹ מזה – נדחתה קביעת מועד הבחירות להסתדרות. לרגע נדמה היה שמאמצי הפיוס עולים יפה, ואפילו יוסקה רבינוביץ הדגיש, כי במקביל לוויכוח נמשכו המאמצים מאחורי הקלעים ו"הגיעו הדברים לידי כך שגם אליהו [גולומב] וגם בן-גוריון מצד מפא"י וגם השומר הצעיר ופועלי-ציון הסכימו לבסיס המשותף". ואכן, לוי שקולניק (לימים אשכול), שהחליף את גולומב, וגלילי הגיעו לכמעט הסכמה על נוסח פשרה: סיעה ב' תשוב למפלגה ולמוסדותיה "מתוך פעילות, אחריות ומרות"; המפלגה תקפיד על אורח חיים דמוקרטי "במגמה להגיע לשלימות המפלגה ללא סיעות", ותפעל לאיחוד ציוני-סוציאליסטי שיקיף את השומר הצעיר, פועלי ציון שמאל והמוני חברים בלתי-מפלגתיים.

אולם גם נוסח זה נדחה הן על ידי בן-גוריון הן על ידי טבנקין, והמאבק ביניהם החריף וגבר. בן-גוריון לא ויתר על תוכנית בילטמור וטבנקין לא ויתר על ארץ-ישראל השלימה; בן-גוריון עמד על החלטות כפר ויתקין, וטבנקין דרש לראותן כבטלות; בן-גוריון עמד על איסור סיעות ותבע פירוק מידי של סיעה

19. ביוני 1944 ראה אור בבטאון הקיבוץ המאוחד *מכפנים* צרור מכתבים שכתב בן-גוריון לוועד הפועל מביקורו בברית-המועצות ב-1923 לרגל התערוכה החקלאית במוסקווה. בן-גוריון טען, שהתיר את הפרסום לבקשת טבנקין "כבר לאחר הפילוג". מנחם דורמן, עורך *מכפנים*, גורס כי היוזמה באה דווקא מצד בן-גוריון, שכדי לסלק את אחד מסלעי המחלוקת במפא"י רצה להיראות כאילו אין הוא לוקה בשנאת חנם למהפכת אוקטובר, וכי יחסו לברית-המועצות לפני משטר סטאלין היה חיובי. אברהם תרשיש, מראשי הקיבוץ המאוחד, גרס גם הוא, שבן-גוריון עצמו יזם את הפרסום בישיבה של "ועדת הוותיקים". אכן, בישיבת הוועדה הזאת ב-13.2.1944 הזכיר בן-גוריון את ביקורו במוסקווה, וייתכן איפוא שאחריה שותחו, הוא וטבנקין, על פרסום המכתבים *מכפנים*. מרפ"א (מועצה), 23.7.1944; מנחם דורמן למחבר, 16.7.1978; ש' טבת, קנאת זוד, ב, ירושלים ותל-אביב 1980, פרקים 17 ו-18.

ב', וטבנקין דבק בהתרתן והבטיח שבמפלגה מאוחדת "ייעלמו הגורמים לסיעות"; בן-גוריון החזיק בתוכניתו לצרף המוני בלתי-מפלגתיים למפא"י, ודרש להקדים ועידה של בלתי-מפלגתיים לוועידת מפלגה, וטבנקין החזיק בתביעתו לאיחוד עם השומר הצעיר ופועלי ציון שמאל, והתעקש לקיים קודם כל את ועידת האיחוד; טבנקין דרש לשתף את השומר הצעיר ופועלי ציון שמאל בהנהלת מוסדות ההסתדרות, ובן-גוריון התנגד; בן-גוריון דחף להקדמת הבחירות להסתדרות, וטבנקין חתר לדחותן.

יתר על כן, בעקבות הישגיה במועצת ההסתדרות ובמליאת הוועד הפועל השתררה בסיעה ב' תחושה של כוח. יוסקה רבינוביץ כתב:

התברר שהקבוצה שלנו עם הפריפריה שלה (כל מה שקורין לו סיעה ב') נעשו לכח תנועתי גדול ובעל השפעה כזה שאין לסדר את חייה של תנועת הפועלים בארץ בלי לתת לו את מקומו המתאים [...] השתלשלות העניינים וההיאבקות במשך התקופה האחרונה הוכיחה זאת באלפי הוכחות. מועצת ההסתדרות האחרונה, על נפתוליה והחלטותיה – תוכיח.²⁰

על רקע זה טענו טבנקין וסיעתו, ששליש מהקולות שניתנו למפא"י בבחירות להסתדרות ב-1941 שייכים להם, ולכן הם זכאים לשליש מתפקידי הביצוע והייצוג במפלגה ובהסתדרות. בן-גוריון כפר בכך וקבע: השליש שטבנקין וציוזלינג מתהילים בו "זה זיוף! הם לא שלישי [...] שלישי כזה לא נבחר בשום מקום בארץ [...] זו הונאה." הוא שם לו למטרה, כך אמר, לחשוף את "הסוד הזה של שלישי", שהתברר לו "על ידי אריתמטיקה" פשוטה: בבחירות להסתדרות ב-1941 זכתה מפא"י ב-70% מהקולות בקירוב וסיעות המיעוט ב-30% בקירוב; סיעה ב' טוענת לשליש מקולות מפא"י, כלומר ל-23% מכלל הקולות, כיוון ש"כאשר מצרפים 23% ל-30% זה רוב והוא שולט". לכך לא יתן יד, כי "זה מסחר במצפון" ו"הפרת אמונים לרובות בוחרים", ו"נגד זה נילחם".

קודרע את הלוט מעל פני טבנקין וחבריו, טען בן-גוריון שכל רצונם "למצוא פיצת דרך לשלטון יחיד, לא שותפות בשלטון". שכן סיעה ב' קמה כשטבנקין וחבריו ראו "דרך לשלטון" באמצעות "קומביניציה", צירוף מלאכותי של קבוצות אופוזיציה בערים לרוב של טבנקין בקיבוץ. אך משלא עלה בידם לתפוס את השלטון הם בחרו ב"דרך של פירור", פירור הרוב – במפלגה, בהסתדרות – למיעוטים. "וכשמתפוררים למיעוטים, ויש מיעוט אחד יותר חרוץ – הוא יכול להשתלט".²¹

מנקודת מבטם היו חברי סיעה ב' הכוח הדוחף במגמת הפיוס. בן-גוריון וחסידיו היו בעיניהם אנטי-דמוקרטיים, מחסלי ערכי תנועת העבודה, נוקמים

20. מכתב יוסקה [רבינוביץ] לווינה [זאב הדרי], ראה הערה 11 לעיל.

21. מרפ"א (מרכז), 8.5.1944.

ונוטרים המטילים על המפלגה מורא של דיקטטורה. לבן-גוריון ואנשיו נראתה תמונה הפוכה. הם, שראו את עצמם כבעלי אורך רוח, והחזיקו לעצמם טובה על שהמתינו בסבלנות שלוש שנים שמאמצי הפיוס יעלו יפה, ראו באנשי סיעה ב' תכססנים צמאי שלטון, שאינם בוחלים ברמייה ומעמידים תדיר פני נגזלים ומקופחים.²² במצב יחסים זה הפך הסכם שקולניק-גילי לתמושת, ששני הצדדים השתמשו בה, בהטיחם את אשמת הפילוג זה בזה. מצד סיעה ב' נאמר, כי הצעות ההסכם של מפא"י לא היו "אלא נסיון להכתיב מחדש את תנאי כפר ויתקין", ו"תכסיס שקוף מכוון למלחמת הבחירות". ומהצד שכנגד הוטת, שמאמצי הפיוס של סיעה ב' לא היו אלא רמייה ותכססנות.²³

*

מכאן ואילך התפתחו הדברים במהירות: ב-24 באפריל החליטה הוועדה הארצית של סיעה ב', "שעם הכרות יום הבחירות על ידי הוועד הפועל" ייפסק המשא ומתן עם מפא"י ותיערך שורה של כנסים מקומיים לקראת כנס ארצי של הסיעה. ב-2 במאי החליטה מזכירות מפא"י, שהבחירות לוועידת ההסתדרות השישית יתקיימו באוגוסט, וב-3 במאי נקב הוועד הפועל ב-6 וב-7 באוגוסט 1944 כימי הבחירות. החלטה זו הביאה את מפא"י לקבוע מועד גם לבחירות לאסיפת הנבחרים, שזמנן חלף זה יותר מחמש שנים. ב-8 במאי החליטה הוועדה הארצית של סיעה ב' להופיע ברשימה עצמאית לבחירות, הן לאסיפת הנבחרים הן להסתדרות. בכינוס הארצי שנערך ב-19 וב-20 במאי בתל-אביב התקבלה – בעמידה, אחרי נאומו של טבנקין – ההחלטה כי שמה של הסיעה בבחירות הצפויות הוא "התנועה לאחדות העבודה (מפא"י, סיעה ב' ובלתי-מפלגתיים)".²⁴ הכינוס הארצי לא גזר על יציאת סיעה ב' ממפא"י, ולא על איחודה עם מפלגות השמאל. אדרבה, ציולינג הדגיש כי שם הרשימה החדשה "יונק ממקורות האחדות של תנועתנו בעבר והוא בא לסמן את המגמה אשר תנועת הפועלים בארץ מצווה עליה לעתיד – תנועה לאחדות העבודה". משמר, בטאונו היומי של השומר הצעיר, הגיב באכזבה, על ש"התביעה להופעה משותפת של השמאל לא הועלתה לדיון" בכינוס, והדבר מעיד כי "סיעה ב' אינה אומרת כל עיקר לשרוף את הגשרים עם מפא"י". אדרבה, "היא מדגישה את רצונה להקים מפא"י מאוחדת" ומחודשת, כאומרת: "היינו ונהיה במפלגה אחת".²⁵

22. מכתב יוסקה (רבינוביץ) לווניה [זאב הדרי], ראה הערה 11 לעיל; מכתב יודקה [יהודה הלמן מגבת] לפעילי סיעה ב', 11.1.1944, אה"ק, חטיבה 13/ה, מיכל 5; מרפ"א (מוכירות), 22.2.1944; (מרכז), 8.5.1944.

23. פ' בנדורי בשם הוועדה הארצית של מפא"י סיעה ב', 27.4.1944, אה"ק, חטיבה 13/ה, מיכל 1, תיק 6; מרפ"א (מוכירות), 18.4.1944.

24. משמר, 21.5.1944; דבר, 21.5.1944.

25. דבר, 21.5.1944; משמר, 21.5.1944.

גישתו של בן-גוריון היתה הפוכה: אם הסיעה לא יצאה בעצמה, הוא יסייע לה לצאת. שלוש המערכות הצפויות – הבחירות לוועידת הבלתי-מפלגתיים, לאסיפת הנבחרים ולוועידת ההסתדרות – היו איפוא בעיניו שלבים במערכת בחירות כוללת אחת. הוא מנה את הצעדים שהיה בדעתו לנקוט, וקבע למפלגה לוח פעולות: תתכנס מועצת מפלגה, שתצהיר שכל המצטרף לרשימת סיעה ב' "מוציא את עצמו" ממפא"י, ותפנה בכרוז אל חברי הסתדרות בלתי-מפלגתיים להצטרף למפא"י; יוקם ועד זמני של בלתי-מפלגתיים, ולפחות חמשת אלפים בלתי-מפלגתיים יוחתמו על הצהרת הזדהות עם המפלגה; תכונס ועידה של בלתי-מפלגתיים; תיקרא מועצת מפלגה בהשתתפות נציגי הבלתי-מפלגתיים לאישור מצע הבחירות להסתדרות; ייערכו הבחירות לאסיפת הנבחרים; תפורסם פנייה לחברי ההסתדרות "להתרכז בבחירות סביב המפלגה", ו-80,000 חברי הסתדרות יוחתמו עליה; ייערכו הבחירות להסתדרות; ייערכו בחירות לוועידת המפלגה; תיערך ועידת המפלגה; תתקיים ועידת ההסתדרות.²⁶

כל המטלות הכבדות האלה יצאו לפועל, פרט לוועידת המפלגה והבחירות לקראתה. כמקובל, הוסבר הדבר בלחץ מערכת הבחירות הכפולה, שלא הותר למפא"י זמן לשידוד מערכות פנימי אלא ב-1946. אולם דומה שפעל כאן גם רצונו של בן-גוריון לעקוף את הקשיים והמבוכה המלווים תדיר בחירות פנימיות. "איך נסדר רשימות [המועמדים] לאסיפת הנבחרים ולהסתדרות?" שאל בן-גוריון את מזכירות המפלגה, בלא שהיתה בפיו תשובה. סופו של דבר, שמינתה אותם ועדה²⁷ – תופעה שנכונה לה חיים ארוכים במפא"י.

למרות הדוחק בזמן – "לנו יוצא להתארגן בתור איזה שהוא כוח פוליטי בצורה לא נוחה", אמר אידלסון – עלה בידי הרשימה החדשה לפרסם מצע שהשתרע על פני 40 עמוד. פרקו המדיני הבליט את המחלוקת עם מפא"י: התנועה לאחדות העבודה עמדה על סדר המהלכים המסורתי, שבו עלייה והתיישבות קודמים למדינה, והדגישה כי תילחם ללא רתיעה בכל נסיון ל"חלוקת הארץ, קיצוץ בשטחה והצרת גבולותיה".²⁸ מפא"י, לעומת זאת, לא

26. הצעות דב"ג למועצת המפלגה, 29.5.1944, מרפ"א (מועצת פתח-תקווה).

27. מרפ"א (מזכירות), 4.7.1944.

28. כך נכתב במצע התנועה לאחדות העבודה לאסיפת הנבחרים: "התנועה לאחדות העבודה תתבע:

1. עלייה יהודית חפשית, התיישבות המונית ופיתוח כל האפשרויות הצפונות בארץ ישראל, במרותו של העם העברי על-ידי הסוכנות היהודית, שיביאו לריכוז העם העברי בארץ-ישראל, לקיבוץ גלויותיו ולעיצוב עצמאותו המדינית, הכלכלית והתרבותית – לבניינה של המדינה העברית.

2. מלחמה ללא רתיעה נגד כל הנסיגות והמגמות – הגלויות והמוסוות – של חלוקת הארץ, קיצוץ בשטחה והצרת גבולותיה, המונעות את ניצול האפשרויות הנצורות בה לצרכי העלייה היהודית ויישובה בכוח המאמץ של העם העברי."

מצאה לנכון לפרסם מצע נרחב ומפורט, והסתפקה "בקיצורים תמציתיים" של מצעיה הקודמים, להסדרות ב־1941 ולוועידת כפר־יתקין ב־1942. במרכז המצע המקוצר עמדו שלושת סעיפי תוכנית בילטמור, והם לוּוּ בהצהרה, ש"המפלגה תתנגד לכל נסיון של קיצוץ בשטחי ארץ־ישראל ולהצרת תחומיה".²⁹

דומה שאין איור יפה יותר למעמד החדש של בן־גוריון כראש וראשון וללא תחליף במפלגתו – שהחלטת טבנקין וסיעתו להופיע ברשימה עצמאית העניקה לה כעין גושפנקה – מן עובדה, שהכרוז אל הבלתי־מפלגתיים פורסם ברבים עוד בטרם אושר במועצה. המועצה זמנה – בהתאם ללוח הזמנים של בן־גוריון – ל־31 במאי בפתח־תקווה, ובבוקר ה־1 ביוני כבר התפרסמה בדבר ובהפועל הצעיר הקריאה אל הבלתי־מפלגתיים, מלווה עשרות חתימות הסכמה של בלתי־מפלגתיים. אולם היא אושרה במועצה רק באותו לילה. נסיון לטשטש או להצניע פגם זה בהליך הדמוקרטי, נעשה באמצעות שינוי כותרת: בנוסח המקורי של הצעות בן־גוריון נקבע בפירוש, כי "המועצה פונה בכרוז לבלתי־המפלגתיים המצטרפים למפלגה", ואילו בשני העיתונים ראה הכרוז הזה אור תחת הכותרת "קריאה לפועלי ארץ־ישראל מאת פועלים בלתי־מפלגתיים".³⁰

המועצה בפתח־תקווה קיבלה את הצעות בן־גוריון בהתנגדות קול יחיד, ורק על ניסוח ההחלטה שהוציאה את סיעה ב' מהמפלגה התפתחו דיון וחילוקי דעות. בסופם קיבלה המועצה – בהתנגדות ארבעה, ביניהם שפרינצק – את הנוסח שהיה שונה רק במעט מהצעת בן־גוריון המקורית:

המועצה רואה בהחלטת סיעה ב' להופיע בבחירות ברשימה מתחרה – פרישה ממפא"י, ולמעשה – הקמת מפלגה חדשה.
כל חבר שיופיע ברשימה מתחרה או יתמוך בה – מוציא את עצמו בזאת מהמפלגה.³¹

ללמדך כוחו – או עיוורונו – של גורל, מתבקשת, כמאליה, הקדמת המאוחר: עשרים ואחת שנה לאחר מכן, ב־1965, יסד בן־גוריון לקראת הבחירות לכנסת השישית את רשימת פועלי ישראל (רפ"י), בלא שפרש ממפא"י. כמו טבנקין וסיעה ב' לפניו, טענו גם הוא וחבריו, שהם מוסיפים לראות את עצמם כחברי מפא"י.³² אולם המפלגה השיבה להם באותה מטבע: "כל חבר מפא"י הנותן ידו להופעה בבחירות ברשימה נפרדת, מוציא את עצמו משורות המפלגה." ו"כל חבר מפא"י המשתייך לרפ"י, או המסייע [לה...] רואים אותו כמי שהוציא את

29. מצע מפא"י לאסיפת הנבחרים, 1.8.1944.
30. מרפ"א (מועצת פתח־תקווה), 1.6.1944–31.5: הפועל הצעיר ("קריאה לפועלי ארץ־ישראל מאת פועלים בלתי־מפלגתיים"), 1.6.1944.
31. הפועל הצעיר, 8.6.1944.
32. פרוטוקול בית־הדין העליון של מפא"י, פסק הדין, 2.9.1965.

עצמו משורות המפלגה". אולם שלא כב־1944, זימנה מפא"י של 1965 את בית הדין העליון של המפלגה, והוא פסק שחברי רפ"י, ובן־גוריון בראשם, הוציאו את עצמם ממפא"י. לוא היתה מתקיימת דרישת בן־גוריון מ־1942, להאציל למוסדות המפלגה את סמכות ההוצאה, לא היתה פרשת רפ"י מגיעה לערכאות. די היה בהחלטת המרכז.

*

הפרידה מסיעה ב' וצירוף הבלתי־מפלגתיים לשורות המפלגה עשו את מפא"י למפלגה אחרת, וכלשון הקריאה לבלתי־מפלגתיים, היא היתה ל"מפלגת המונים ציונית־סוציאליסטית, פתוחה לרבים, שלמה ואחידה ללא סיעות, מקיימת חירות הוויכוח והבירור, כושר ההכרעה והביצוע, משמעת הפעולה ואחדות המעשה", שמטרתה – נוסף על הצלה, עלייה והתיישבות ומלחמה בספר הלבן – היא "המערכה על הקמת המדינה העברית"³³. המפלגה החדשה תהיה איפוא אותה צבת שבן־גוריון נזקק לה להקמת המדינה.

"מפא"י", אמר ברל כצנלסון אחרי שסיעה ב' פרשה ממנה, "נשארה עכשיו קטועת אברים, קטועת אברים חיים"³⁴. הפילוג הביא לעולם שני יצורים שונים מכור מחצבתם המשותף ושונים זה מזה. לבד מהשוני האידיאולוגי והמדיני נבדלו שתי המפלגות החדשות גם בהרכב, במזג וביחס למנהיגיהן. התנועה לאחדות העבודה היתה צעירה יותר: במפא"י היו בני העלייה השנייה את כל השורה הראשונה, וגם בשורתה השנייה הם היו רוב. בהנהגת התנועה לאחדות העבודה נמנה רק טבנקין עם עלייה זו. שורתה הראשונה וגם רוב שורתה השנייה היו מורכבות מבני העלייה השלישית. בכל אחד משני פלגי מפא"י דבק דימוי שהיה גם לתוכן ולבשורה שלהם במאבק על הבוחר. את התנועה לאחדות העבודה סימל חבר הקיבוץ השוּוּף, במכנסיים קצרים ובלורית מתנפנת, איש עבודה והגנה, שריח השדה עולה ממנו; את מפא"י ייצג העסקן החיזור והמכריס, בתליפה אפורה נפוחת כיסים, המדיף תדיר ריח של חדר ישיבות. חום ואחוזה אפפו את חברי התנועה לאחדות העבודה, אנשי רעים להתרועע, שחברות ונאמנות היו להם ערך עליון, והם חשו קירבה לטבנקין והגו לו כבוד ואהבה.³⁵ אנשי מפא"י – כדאי־ניקים קרים ושקולים – התייחסו לבן־גוריון מתוך ריחוק, ביראה ובהערצה.

33. "קריאה לפועלי ארץ־ישראל מאת פועלים בלתי־מפלגתיים", הפועל הצעיר, 1.6.1944; דבר, 1.6.1944.

34. מרפ"א (מועצת פתח־תקווה), 1.6.1944–31.5.

35. דב"ג מצא באנשי התנועה לאחדות העבודה תו של חסידות, ודימה את טבנקין לרבי בחצר חסידיו: "הרבי אמר כך – [נ]גמר". למרכז מפא"י הוא אמר, ש"ש בזה איזה חיוב, ואולי גם טוב שיש דברים כאלה בתוכנו". אבל, "אי אפשר להפוך את ההסתדרות ואת המפלגה לשטיבל". מרפ"א (מרכז), 8.5.1944.

אבל היה לשתי המפלגות גם צד שווה: כמו במפא"י כך גם בתנועה לאחדות העבודה, דעותיו, יוזמותיו ומהלכיו של העומד בראש היו את ציר הפעולה המרכזי של המפלגה, והוא הטביע את חותמו על תורתה הרעיונית ועל דרכי ארגונה, וקבע את מדיניותה. עד כדי כך, שנדמה שבן-גוריון וטבנקין הם הגוף והנפש של מפלגותיהם.

אולם בהתמודדות ביניהם עמדה לבן-גוריון סגולתו המיוחדת, לציין מטרה חיונית, משכנעת וברורה ולהתוות את הדרך להשגתה. בעוד שלהבנת דרכו של טבנקין נדרשו הזדהות עמו ושעות ארוכות של האזנה לדבריו, שנבצרו מרבים, לא היה שום צורך לקרוא או לשמוע כל מלה שבן-גוריון כתב או אמר, כדי לדעת למה הוא חותר. די היה לשמועו פעם אחת או להציץ בכותרות העיתונים. כל הופעתו אמרה אמונה ובטחון, ולא היה בה קורטוב מייסורי המצפון והתחבטות הנפש שדיברו מכל מבט של טבנקין. בן-גוריון קרן כוח, התלטות, מרץ והתלהבות, בעוד שלטבנקין נתלוותה תמיד ארשת של ייסורים וסגפנות. בן-גוריון נראה גא בעמדותיו ובמעשיו, תמיד בעמדת הסתערות, שש לקרב ובטוח בנצחון. אצל טבנקין, גם כשתקף, בצבצה תמיד נימה של צדקנות, ואפילו הצטדקות.

בן-גוריון היה, אולי, היחיד ששמח לקראת הבחירות להסתדרות. "אנחנו עומדים בשלב הכרעה", הוא אמר בישיבה משותפת של המזכירות עם באי-כוח הסניפים, בהתייחסו למערכת הבחירות הצפויה. "יש חברים הרואים [...] שלב זה] מתוך צער רב. איני בין החברים האלה". בן-גוריון נשאר איתן בדעתו כי צבת בצבת עשויה, והמפלגה, הצבת הראשונה, היא המכשיר היחיד והיעיל ביותר להקמת מדינה, שרק בה סיכויי ההצלה. הוא הציג את הבחירות כהישג שיש להתברך בו. "הבחירות לא באו עלינו, אנחנו הבאנו אותן [...] כל הסיעות בהסתדרות פרט למפא"י לא רצו בבחירות, וזו הפעם הראשונה שקוראים לבחירות לפני זמן, וקוראת לא האופוזיציה אלא מפלגת הרוב".³⁶

מזה שנתיים וחצי, מאז כפר-ריתקין, עשה בן-גוריון להכנת הבחירות, בדבקות ובמרץ המיוחדים לו, ובעוד המערכה בעיצומה ידע אל נכון, שידו על העליונה. כמתגרה בלא-נודע פרסם בסוף יולי 1944 – יום לפני הבחירות לאסיפת הנבחרים ושבוע לפני הבחירות בהסתדרות – דברים שאמר ב־1937 לסיעת מפא"י בקונגרס הציוני ה־כ': "אני מציע זו הפעם הראשונה את מועמדותי להנהלה כדי להילחם על הקמת המדינה היהודית. זאת תהא מטרת חיי בעתיד הקרוב, אבל מובן שההכרעה תהיה בידי התנועה כולה". ולכך הוסיף: "התנועה הכריעה".³⁷

36. מרפ"א (מזכירות), 9.5.1944.

37. "על שתיים יצא הקצף", דבר, 31.7.1944; דוד בן-גוריון, כמערכה, ד, תל-אביב 1957, עמ' 165.

ואכן, בבחירות לאסיפת הנבחרים הוכיחה מפא"י את עצמה כמפלגה הגדולה ביישוב, וזכתה ב־35.9% מהקולות, לעומת 22.8% שהיו לה בבחירות הקודמות, ב־1931, יחד עם סיעה ב'. התנועה לאחדות העבודה זכתה ב־10%, ו"חזית השמאל" – השומר הצעיר ופועלי ציון שמאל – ב־11.6%. בבחירות להסתדרות הוכיחה מפא"י את עצמה גם כמפלגה הגדולה בהסתדרות, וזכתה ב־52.9% מהקולות, לעומת 69.3% שהיו לה ב־1941. הבחירות הוכיחו שסיעה ב' לא היתה זכאית לשליש שטענה לו: היא קיבלה רק 17.5% מהקולות. מהעובדה ששני פלגי מפא"י קיבלו יחד 70.4% – קצת יותר מאשר ב־1941 – יש ללמוד שעיקר הגידול נפל בחלקה של מפא"י. גם נחלתם של השומר הצעיר ופועלי ציון שמאל – "חזית השמאל" – לא שפרה: 20.3% בלבד, כנגד 23.5% שקיבלו בנפרד ב־1941. כוחם המשותף של מתנגדי המדינה היהודית באגף השמאלי של ההסתדרות, שעמד ב־1941 על 46.5%, ירד עתה ל־37.8%. בהפרש זכו המפלגות הקטנות באגף הימני, ומפא"י, בצירוף עלייה חדשה עובדת (3.6%), העובד הציוני (2.9%) והעובד הדתי (1.05%), יכלה להרכיב קואליציה בעלת רוב של 60% וקצת יותר.³⁸

אמת, לוא שמע בן־גוריון בעצת טבנקין, ולוא הקים איחוד ציוני־סוציאליסטי, היה זוכה ברוב מוחץ – למעלה מ־90%. אולם רוב כזה – חסר דרך מדינית, מסוכסך ומשותק – יכול לשרת אך ורק את מטרותיו של טבנקין. למטרת בן־גוריון עדיף היה אלף מונים הרוב שהשיג: קטן, אבל יעיל, מהיותו כולו שלו. והוא התברך בהישגו.

*

לא כך חש ברל כצנלסון. פעילותו המפלגתית התמעטה והלכה. במועצת פתח־תקוה, ב־1 ביוני 1944, הוא עלה לבימת הנואמים בעל כורחו ואמר, "אני נענה לדרישת המועצה אף־על־פי שהייתי מודה לחברים אלמלי היו משחררים אותי הערב מלדבר". הוא התייסר על שנוכח השואה באירופה, כשהשמדת היהודים במלוא עוצמתה, מתרכזות מפא"י וסיעה ב' בריב שביניהן: "מה שעבר עלינו עכשיו זהו בושה ואסון שאין לנו כלל מלים כדי להביע אותם, שהדבר הזה קרה לנו".³⁹ בתחילת מערכת הבחירות נטל חלק צנוע, ובשלב האחרון פרש. את עתותיו הקדיש ל"עם עובד", הוצאת הספרים שייסד בהסתדרות. ביום הבחירות להסתדרות – 7 באוגוסט 1944 – התפרסם בדבר קטע מנאום קודם שלו, שבו אמר שאין הוא עוד מאלה ה"עומדים בראש": "אין לי עתה כל הרגשה של מנהיגות. מי שרואה את מיטב חלומותיו טבוחים ואין בכוחו להושיע – אינו יכול לייחס לעצמו תפקיד של מנהיגות".

38. דבר, 7.8.1944.

39. מרפ"א (מועצת פתח־תקוה).

נצחון מפא"י – שברל כצנלסון ייחס אותו לבן-גוריון – לא שובב את רוחו. "מה נעשה בנצחון הזה?" הוא שאל את המועצה בפתח-תקווה. לדעתו דווקא הנצחון צריך להמריץ את מפא"י "לעשות בדיקת בית בכל המובנים", במגמה ל"הבראה" ול"דמוקרטיה"⁴⁰. בלא שידע חתם בזאת את צוואתו למפלגתו. הוא השתתף עוד, לצד בן-גוריון, בוועידת הבלתי-מפלגתיים שהצטרפו למפא"י, ב-14 ביולי, ובמועצת המפלגה ברחובות ב-23 וב-24 בו. נאומו הלילי בנעילתה היה הופעתו הציבורית האחרונה. היה בדעתו להתרכז בכתיבה, אך גם כשהתיישב בבית ידיד בירושלים לא מצא לעצמו מנוחה. בליל שבת, 11 באוגוסט, במסיבת חברים בבית הפרופסור גרשם שלום – הוא הירבה לשבח את בן-גוריון – שמו מארחיו לב לחיזורו, ומצאו ש"מראה פניו היה בכל רע". למחרת, מוצאי שבת, 12 באוגוסט 1944, לאחר שיחה עם חברים, אחזו השבץ, וב-9 בערב מת.⁴¹

דוד הכהן, איש חיפה, התבקש טלפונית למסור את הידיעה – טרם שידורה ברדיו – לבן-גוריון שנפש בבית הבראה על הכרמל. בן-גוריון פתח לו את דלתו רדום ומבוהל, ורק אחרי שישבו שניהם על המיטה אמר הכהן: "ברל איננו". בן-גוריון, כתב הכהן, נרתע, ראשו נתקל בקיר והוא הביט נכחו כמאובן. דמעות חנקו את גרונו, "ברל, בלי ברל, איך בלי ברל?"⁴² כשהתאושש, לבש את בגדיו ויצא, פניו אפורים וקודרים, במכוניתו של הכהן לירושלים, יחד עם פולה ועם עמוס (או בחופשה מהצבא הבריטי). ערפל הכביד על הדרך והנסיעה התארכה, ולדברי עמוס "הזקן" לא הוציא הגה כל הדרך". לירושלים הגיעו עם שחר. בדירה הירושלמית הצטופפה קבוצת אנשים ליד המת, השכוב עדיין במיטתו, גופו מכוסה סדין וראשו גלוי. בן-גוריון התבונן בפנים חסרי החיים וביקש להתייחד עם חברו. רק בן-גוריון וברל המת נותרו בחדר. רגע או שניים חלפו בדומייה, ואז נשמע קול חבטה, ומשנפתחה הדלת נראה בן-גוריון שרוע על הרצפה. "מטו רגליו והתעלף", בלשון דבר. רופא שהיה במקום השיב את רוחו. בצאתם מן הבית אמר בן-גוריון לבנו: "ברל היה החבר היחיד שלי." כך גם כתב למרים, ידידתו בניו-יורק: "חברי היקר מכל והקרוב מכל"⁴³.

מוקירי ברל כצנלסון, ביניהם חברי סיעה ב', נהרו לירושלים מכל חלקי הארץ, וקהל גדול עבר על פני הארון שהונח בבית הקרן הקיימת. בראות האלמנה, לאה מירון, את טבנקין, התריסה כנגדו, כמו היה בידו למנוע את מות כצנלסון: "עכשיו אתה בא?" בכוא אנשי החברה קדישא לשאת את הארון,

40. שם, דבר, 7.8.1944.

41. "קלינוב, דבר, 20.8.1944; אניטה שפירא, ברל, ב, תל-אביב 1980, עמ' 704-707.

42. דוד הכהן, עת לספר, תל-אביב 1974, עמ' 85.

43. דבר, 14.8.1944; עמוס בן-גוריון למחבר, 6.1.1981; 21.3.1990; מכתב דב"ג למרים

כהן-טאוב (אנגלית), 20.9.1944.

עיכבה בעדם חנה כצנלסון-נשר, אחות המת. "בעמדי ליד ארונו של ברל", כתבה לימים, "נמלטה מפי צעקה: לא אתן להוציא, הפסיקו את המחלוקת, התאחדו! טבנקין החוויר כסיד, אך הוא וחבריו שתקו". דבר סיפר למחרת, כי "לשמע קריאתה – עשו שלום, הקימו מחדש את אחדות התנועה – עברה יללה בין כל הנוכחים".

מסע הלוויה החל ברחובות ירושלים, עבר לבית הוועד הפועל של ההסתדרות בתל-אביב ומשם, דרך יישובי העמק, התנהל בשיירה של כ-800 כלי רכב בואכה קבוצת כנרת. בבית הקברות שעל גבעת הכרך נאספו כעשרת אלפים איש ואשה. גם המעמד הזה נתפס כאילו קורא ברל מקברו להשיב למפא"י את אחדותה.⁴⁴

אולם במותו כאילו נטל עמו כצנלסון את תקוותה האחרונה של המפלגה לשלמות.

*

התעלפותו של בן-גוריון כשלעצמה איננה קנה מידה לעוצמת תחושת האבידה שחש. הוא התעלה גם כשנדע לו ב-1933 – אף היא שנת בחירות היסטורית – על רצח חיים ארלוזורוב, חבר מרכזי במפלגה, אך לאו דווקא חבר קרוב. ריגוש עז לרגל פרידה מחבריו – עד כדי אובדן חושים – אפיין אותו כבר בנעוריו. ביולי 1904 היכה מות הרצל עד כדי כך, שבמשך שבועיים לא יכול להסיח דעתו ממנו.⁴⁵

גם המחשבה על המוות לא היתה זרה לו, ולא באה עליו פתאום. בדצמבר 1923 הוא ציטט ביומנו מתוך יומן הרצל: "אם אמות בעוד מעט יתאבלו הורי יותר מכל. פחות מהם ילדי שיתנחמו בנעוריהם, וכל העם העברי יתאבל", והוסיף "כמה אומלל היה איש זה בחיי משפחתו. את אשתו לא הזכיר כלל... עם מות משה בלינסון ב-1936 הרהר בן-גוריון ביומנו: "כחטף בא הכליון הצפוי לכל אחד מאתנו. תורו של מי מאתנו מחר?" בטיסותיו הראשונות חש מהו פחד המוות, וביטוי לכך נמצא ביומניו ב-1924 וב-1936.⁴⁶ באפריל 1937 אמר לוועד הפועל הציוני: "אני מאוהבי החיים, ואני אומר שעלינו, על כולנו, לאהוב את

44. תמר גדרון למחבר, 21.3.1990. את דברי מירון שמעה גדרון מדורתה עדה גולומב; חנה כצנלסון-נשר, *אח ואחות*, תל-אביב 1978. אפילו הרי סאקר, שחינוכו אנגלי, זיכר בלונדון על "הסתלקות שבאה כתוצאה מכך שכצנלסון כילה את כוחותיו בהתמסרות לתפקידיו", והבטיח ש"ההקרבה העצמית של ברל תישא פרי לדורות הבאים". דבר, 24.8.1944.

45. ש' טבת, *קנאת דוד*, א. ירושלים ותל-אביב 1976, עמ' 53-54.

46. יומן בן-גוריון [להלן: יב"ג], רישומים בתאריכים 17.12.1923, 22.8.1924, 6.9.1924, 5.11.1924, 19.11.1936; ש' טבת, *קנאת דוד*, ב, עמ' 348.

החיים, אבל הציונות לא תיתכן בלי מסירת הנפש".⁴⁷ בפברואר 1940 – לרגל מותו של יעקב-זאב לצקי-ברתולדי, מאבות הסוציאליזם הציוני בגולה – תמה בן-גוריון, מדוע זכה האיש במותו להערכה גדולה מבחינו. "מדוע מעריכים יקר האדם רק במותו" – הוא שאל את יומנו – "ואולי בלא-יודעים מורגשת תפארתו גם בחייו?" הוא צייר בדמיונו ש"מתו פתאום זה אחר זה" כל ראשי התנועה – ביומנו מנה את שמותיהם של אליעזר שוחט, שלמה לביא, שמואל יבנאלי, ברל כצנלסון, יצחק טבנקין, דוד רמז, יוסף שפרינצק, גולדה מאירסון, יעקב אורי, יוסף ברק, נתחום תנפילוב "ועוד", ואחרי שנה "בא לארץ חלוץ צעיר, נבון וטוב" וקורא מה שנכתב על פרשת חיייהם. כלום לא היה אותו חלוץ מיצר על "שלא זכה להיות בדור שבו כל האנשים האלה היו בחיים?" או שמא "גזירה היא שהיש מוקר רק בהעדרו?"⁴⁸

דומה כי שמץ מחטא הוקרת אדם רק בהיעדרו נגע גם בבן-גוריון. בגליון דבר שתיאר את מסע הלוויה נדפס, מתחת לדיוקן של ברל כצנלסון, בחתימת דוד בן-גוריון: "נפל הארי שבחבורה, פועל כנרת, מורה הדור". בישיבת האבל של המרכז, שלושה ימים אחרי האסון – כך נתפס מות כצנלסון בתנועת העבודה – נשא בן-גוריון דברים שהיה בהם משום האדרה מפליגה, שחרגה מגוזמת ההספד המקובלת. אומנם, בתארו את כצנלסון כ"איש הלהט והביקורת העצמית [...] עמוק שרשים ורב-תנופה [...] אדיר ביטוי בכתב ובעל-פה", וכ"אציל רוח, תמים ופשוט בהליכותיו עם כל חבר ועם כל אדם, משען נאמן ואיתן כסלע מבטחים לכל מי שנזקק לו", ביטא בן-גוריון דעת רבים. הוא הדין בהצהרה, שבמות כצנלסון "התרשש העם העברי, נפרץ היישוב, נתיממה תנועתנו". גם הייחוד שהעניק לו כ"נאמן העם היהודי [...] ואסיר התקווה לגאולת עמו במולדת [...] איש העבודה, הקרקע והרוח, החוזה והמורה, המוכיח והמדריך של פועלי ארץ-ישראל [...] המצפון והמצפן של תנועתנו, מניח היסודות הרעיוניים, המוסריים והמעשיים של אחדותנו, הסתדרותנו, מפלגתנו", היה מוסכם על רבים. אולם האין חריגה אפילו מ"אחרי מות קדושים אמור", בקביעה, שכצנלסון היה "חלוץ החלוצים [...] מעצבה ומתכנה של ההתיישבות העובדת: ראש היוצרים והבנאים של ספרות העבודה העברית [...] גדול ההלכה והמעשה: מעורה בנכסי רוח של האנושות כולה [...] אורח בן-חורין בסוציאליזם הבינלאומי?"⁴⁹ דומה שבן-גוריון הפליג והכתיר לראש ברל כצנלסון כתרים

47. הוועד הפועל הציוני, 21.4.1937, הארכיון הציוני המרכזי, S5/2141.

48. יב"ג, 5.2.1940; דב"ג שיתף בהרהוריו על נושא המוות גם את חברי המרכז. אך שם הוא מנה בין האישים גם את בן-ציון ישראלי ואת "כל חברי המרכז", מרפ"א (מרכז), 14.2.1940.

49. מרפ"א (מרכז), 15.8.1944; מכתב פ' בנדורי ל' בנקובר, 21.8.1944, אה"ק, חטיבה

1/ה, מיכל 1.

ששאל מאחרים. הן מי שהוציא את מרבית שנותיו בעיר הגדולה תל-אביב איננו יכול להתברך בחלוציותו כאנשי הכפר והספר; חלקו בעיצוב הקבוצה, הקיבוץ והמושב היה משני: בספרות העבודה היו בעלי זכויות גדולים ממנו; המחסור בידיעת שפות ראשיות מנע ממנו מגע של ממש עם "נכסי רוח של האנושות כולה", והסתייגויותיו מהתורה הסוציאליסטית בבחרותו לא קהו עם השנים. כשלונו כמחנך, שהתבטא בקריסת "המרכז לנוער", סתר את התואר "מורה הדור", וספק אם תואר זה הולם מי שחלק כה חשוב מהדור הצעיר היפנה לו עורף. כאיש האמצע – ולא דווקא הארי שבחבורה – במאבק הבלתי פוסק בין בן-גוריון וטבנקין, הוא נשחק עד דק. המוות לא פקד אותו איפוא "כשעודנו בשיא יכולתו". שיאו נקף זה מכבר. עשר שנותיו האחרונות, והוא עצמו חש בכך – "אין כח לפגוש את המחר", רשם בפנקסו במאי 1941 – היו שנות דעיכה. כצנלסון בן ה-57 מת שבע אכזבות ומרורים.

לא יעלה על הדעת שכל אלה נעלמו מעיני בן-גוריון, או שבהתעטף עליו נפשו הותרו חרצובות לשונו. כלום אמן "ניצול האסון" כמוהו ישב שבעה בלא חשבוץ? אין ספק שמחשבתו היתה נתונה למפא"י, שעוד נכוננו לה, אף שיצאה מהפילוג ומהבחירות וידה על העליונה, מבחנים ומאבקים קשים. חשיבותו של כצנלסון לבן-גוריון, כשותפו לדרך ולהנהגה, על אף רפינו בשנותיו האחרונות, היתה מכרעת, וכשם שלא אבה לוותר על ברל החי, כשותפו בהנהגה, כן נאבק על ברל כצנלסון המת. כשנטלה סיעה ב' לעצמה את השם "תנועה לאחדות העבודה", אמר בן-גוריון, שמותר למפלגה החדשה להשתמש בשם הזה, כי "זה עולה כמה עשרות גרושים" כדמי רישום. אולם באותה מידה רשאי גם ברל רפטור לקרוא לעצמו ברל כצנלסון: "מותר לו, ואם יפנה לעיתון הרשמי וישלם 50 גרוש, זה יהיה שמו החוקי. אבל בכל זאת אם יעלה על הבמה, הרי כל פועל שישמע אותו ידע כי זהו ברל רפטור".⁵⁰ נטילת השם אינה מעידה איפוא כי המפלגה החדשה היא ממשיכת דרכה של אחדות העבודה ההיסטורית. רק מפא"י בהנהגה הזוגית של בן-גוריון וכצנלסון ראויה לתואר זה. האדרת כצנלסון באה ללמד, שגם אחרי מותו שומרת מפא"י על דמותה המקורית, ויש בכוחה לשמש עמוד השדרה לתנועת העבודה.

ישיבת האבל של מרכז מפא"י כללה גם סעיף מעשי: מפעל להנצחת ברל כצנלסון. לפני המרכז הונחו הצעות להקמת מוסדות עיון וחינוך – "בית ברל" ו"אוהל" – ולקריאת יישובים על שמו. הכל ראו בהוצאה לאור של כתביו דבר ראשון במעלה, וההצעה שהמפעל הזה יוטל על "עם עובד" – בית ההוצאה של ההסתדרות שברל כצנלסון הגה והקים כמו ידיו – הועלתה גם על ידי התנועה לאחדות העבודה. אחרי שספד לברל, ניגש בן-גוריון – "עלינו להמשיך בעבודה במידת יכולתנו המוגבלת" – לשלול הצעות אלה, שנראו מקובלות על הכל. "אני

חושב שצריך לצאת חוק", אמר, תוך שהוא מסגיר עד כמה היו הגיגיו נתונים גם בו עצמו,

שיאסור להקים זכרונות על שמות אנשים, לא רחובות ולא בתים ולא הוצאות ספרים, שום דבר! כי זה מבייש את המת ואת החי [...] אני רוצה בהזדמנות זו שיירשם בפרוטוקול – כל אחד מאתנו יכול למות בכל רגע, אינו יודע את יום מותו – אני אוסר על חברים ולא־חברים, אם אמות או אהרג, לקרוא איזה מקום שהוא בארץ־ישראל או בעולם על שמי. הייתי תמיד מרגיש עלבון בעד חברים יקרים שעשו להם את הדבר הזה. חששתי להתנגד ביחס לאחרים כי לא ידעתי אם זה יובן; אינני חושש להתנגד בדבר שקשור עם ברל.

ולכן "הדבר הראשון שמוטל עלינו לעשות היום, השבוע, הוא לא להקים זכרון לברל – את הזכרון הוא הקים, איש מאתנו לא יוכל להוסיף – אלא להוציא את כתביו ודבריו של ברל בהוצאת המפלגה ובוזה להניח יסוד להוצאת ספרים של המפלגה". משמע, להציב את ברל כצנלסון לנצח בבית־החיים של מפא"י ולקובעו לתמיד בראש דגלה.

בן־גוריון ידע שהצעתו נוגדת דעת רבים, ואף את דעתה של האלמנה, לאה מירון, שנכחה בישיבה. אולם היא לא נרתעה. "לצערי", אמרה, "לא אוכל להסכים להצעתו של בן־גוריון". לדעתה – שזכתה מיד באהדה – היה בה משום "הנפת גרון" על תמצית רעיונותיו של כצנלסון, שדגל בכלליות והתנגד למפלגתיות. "המפלגה היתה בשבילו רק מכשיר [...] מכשיר לבנות את תנועת הפועלים, את העם", והוא ראוי להיות נחלת ההסתדרות כולה, סמל של כל פועלי ארץ־ישראל. אומנם, היא ציטטה מדברי ברל אליה, "לא היה לו ייפוי כוח להוציא ספרים בשם עם ישראל", אבל היה לו "ייפוי כוח כזה" להוציא ספרים "בשם תנועת הפועלים, ההסתדרות", ומחמת כך יש להוציא את כתביו בהוצאת ההסתדרות "עם עובד", שהוא עצמו ייסד. ובפנותה אל חברי המרכז ואל המזומנים גם יחד קראה: "אל נרים יד על דבר שהיה יקר לברל מכל דבר אחר. הוא רצה בעם כולו".

דבריה חדרו ללב, ודומה כי לרגע היתה זו רוח המרכז כולה. היו אף שמצאו בדברי בן־גוריון חוסר רגישות כלפיה, והצעתו פגמה לדידם באווירת ההתרפקות על זכרו. פנחס לוביאניקר (לימים – לבון) נתן לכך ביטוי: "נדמה לי שאחרי דברי לאה אין צורך להמשיך בשאלה מי יוציא. הרגשתה צריכה להיות קובעת בשבילנו." אברהם קולר, תלמידו של ברל כצנלסון, העמיד להשתתף בעריכת כתביו, הצטרף: "אני בכל לבי עם הרגשת לאה." אף הוא גרס, ש"היה זה דבר ברוחו של ברל אם דבריו יוצאו על־ידי אותו מוסד שהוא הגה ויצר ואשר היה תמצית חייו בשנים האחרונות". הגדיל מכולם בהתנגדותו לבן־גוריון דוד רמז, מזכיר ההסתדרות: "עניין הכתבים הוא בעיני עניין סמלי [...] ונקודה שניה – הקריאה של חנה [...] פועמת ההרגשה שברל ציווה עלינו עוד איזה

נסיון חמור [...] המפלגה במחשבתה ובלבה צריכה לחפש איזה נתיב לנסיון". מות כצנלסון עורר מחדש את הכמיהה לביטול הפילוג ולהשבת מפא"י לאחדותה. קריאת האחדות ליד הארון – "הקימו מחדש את אחדות התנועה!" – והטענה שברל נפל קורבן לפילוג, הועלו בדיון כתזכורת וכהנחיה. שפרינצק אף טען, ש"בן-גוריון היה צריך לגשת לטבנקין ולהציע לו זאת שניגש [בלווייה] לקבר מאוחדים". כמאליה צצה הסיסמה "איחוד ביום אבל". הוצאת כתבי ברל כצנלסון ב"עם עובד" והפיכתו על ידי כך לנכס של תנועת העבודה כולה, היה בהן כדי לשרת מגמה זו, שעה שבהוצאתם לאור על ידי מפא"י היה כדי לחבל בה.

בן-גוריון בחן את השאלה בעיניים פוליטיות – "גם אסון זה נכנס מיד לכלי-הטכסיס המפלגתיים", נאמר בתנועה לאחדות העבודה – אולם היה עליו להדגיש שגם הוא דבק בסיסמה "איחוד ביום אבל". הוא הסכים להצעת גולומב לקרוא לתנועה לאחדות העבודה לכונן "איחוד על יסוד קיום מפלגה אחת ללא סיעות", ועם זאת הדגיש, שבמשא ומתן עם סיעה ב' חייבת המפלגה לומר את דברה בבחירות ובלא לטשטש את פרצופה. ברל כצנלסון גילם את מפא"י בדמותו וברוחו ו"לא היה לנו דבר יותר בהיר מברל". מדוע איפוא "לא ידעו בציבור הפועלים כי [מתוך דברי ברל] מדברת אליו מפא"י?" וכיום, כאשר הוא איננו, ו"לא יוכל לתת לנו יותר", ומורשתו תוסיף ותחיה רק באסופת דבריו וכתביו, עלינו לדאוג "להוציא הוצאה מלאה", של כתביו, ורק המפלגה "תעשה את העבודה הזאת באותה הנאמנות והשלמות הממשית שהדברים ראויים להן", ותוציא את כתביו "באהבה רבה ושלמה".⁵¹

בן-גוריון לא שחח איפוא כיצד מירר טבנקין את חיי ברל, כשמנע ממנו ב־1941 להוציא לאור את *ילקוט הקיבוץ והקבוצה*, אשר כבר נדפס.⁵² ועוד, חששו של בן-גוריון, שטבנקין וחבריו לוטשים עין על כתבי ברל כצנלסון וחותרים להיות שותפים בעריכתם, אולי נתחזק למקרא מצע הבחירות של התנועה לאחדות העבודה. הוצאת "עם עובד", נאמר שם, אינה ממלאת כראוי את תפקידה, בגלל "השיטה הנודעת של עורך יחיד המוציאה מכלל שותפות בבחירה ובעריכה את הזרמים הרוחניים השונים אשר בתנועה". אין ספק איפוא, שבן-גוריון לא רצה להעניק לטבנקין את הזכות להיות שותף בבחירה ובעריכה של כתבי ברל כצנלסון.

בניגוד ללאה ולקולר, הטוענים בשם ברל כצנלסון, קבע בן-גוריון שברל היה מסכים שהמפלגה תוציא את כתביו. אבל אפילו רצונו של ברל, הוא אמר, "איננו

51. מרפ"א (מרכז), 15.8.1944, ישיבת ערב; על הפנייה לתנועה לאחדות העבודה ועל דחייתה, כולל נוסח החלטת המזכירות, ראה מכתב פ' בנדורר, הערה 49 לעיל.

52. *ילקוט הקיבוץ והקבוצה*; מרפ"א (מרכז), 25.12.1940; אניטה שפירא, ברל, ב, עמ' 513,

נימוק בשבילי". בן-גוריון לא חש חובה "לעשות איזה דבר מפני שברל חשב ככה". שעה שסכנת קיום מרחפת על תנועת העבודה, עלינו לעשות את הדברים "שפועלי ארץ-ישראל צריכים עכשיו, בשביל שיוכלו לקיים הסתדרות, בשביל שיהיו נאמנים לעמם; בשביל שהעם יהיה נאמן להם". לא אחת הם נחלקו בדעותיהם, "אבל בעניין אחד הייתי אני עם ברל זהים במאה אחוזים: על מעמד הפועלים והעם היהודי. גם כשלא ידענו אחד את השני היינו בנקודה זו זהים [...] ואני יודע שבעניין 'עם, הסתדרות ומפלגה' דעתו של ברל היתה בדיוק כמו דעתי, ודעתי היא בדיוק כמו דעתו".

כאן פנה בן-גוריון לדוד רמז, ומאחר שהיחסים ביניהם – שמעולם לא הצטיינו באחוות יתר – יחמירו עד כדי כמעט-איבה, מן הראוי להביא כאן את דברי בן-גוריון אליו כנקודת ציון: "העניין הוא יותר חשוב מברל", והעניין גם "לברל היה יותר חשוב מברל [...] היו דברים שהיו יקרים [לו] מעצמו. ואחד הדברים האלה, רמז, זוהי המפלגה בשעה זו". ואין ספק, ש"ברל ידע שהמערכה היא על קיום מפלגה זו". ובן-גוריון הוסיף: "אני מבין ואני מעריך, רמז, את צדיקותך. אבל אתה נלחם על דבר שאיננו זקוק למלחמה. את זאת המשמיצים אותנו אומרים, שאנחנו גוזלים את סמכות ההסתדרות". דווקא משום כך "יש צורך שיוחלט היום על הוצאת כתבי ברל על ידי המפלגה". בן-גוריון תבע מהמרכז החלטה מהירה: "יש צורך שמחר בבוקר יקראו פועלי ארץ-ישראל שבישיבה הראשונה של המרכז לאחר לכת ברל החליטה המפלגה להוציא את כתביו. בלי שותפות".

לא רק האלמנה תמהה לפשר החיפזון הזה; אפילו גדול תומכיו של בן-גוריון, שמואל יבנאלי, שאל מדוע צריך להחליט מיד. בן-גוריון הסביר: "צריכים להחליט היום", כדי שלא יהיה בידי טבנקין הסיפק לערער על כך, ושמו של ברל לא יוכפש. שהרי הוצאת הכתבים ב"עם עובד" משמעה הפקרתם לוויכוח קנטרני בין נציגי כל המפלגות בהסתדרות.

אין ספק שטבנקין שאף לזכות בסמכות להשפיע – באמצעות עורך מטעמו – על עריכת הכתבים. יתר על כן, דומה שבן-גוריון היה ער לסכנה, שהתנועה לאחדות העבודה תגזול, כביכול, את ברל כצנלסון מן הפנתאון של מפא"י ותציב את דמותו – באור שתבחר להציגה – בכותל המזרח שלה. אף על פי כן עמדה האלמנה במריה: "בכל זאת אין למהר עוד בהחלטה". שהרי נאמר, שיש רצון "עוד לעשות איזה נסיון נוסף לאיחוד", אפילו אם "ברל כבר היה מיואש מהנסיון". התובע שמפא"י תוציא את הכתבים, כאילו "מוציא את העמוד האחרון לשאיפת-היסוד לאיחוד. מפני שעל-ידי זה אנחנו מרוקנים עוד יותר את תוכן ההסתדרות ואת 'עם עובד'". משום כך, וגם כדי שלא ייווצר רוב מקרי, "צריך לקרוא לעוד ישיבה, ובינתיים החברים יחשבו עוד". אז עשה בן-גוריון את הבלתי-צפוי. הוא נכנע לרגשות האלמנה. "קשה לעמוד נגד הדרישה הזאת. אם את דורשת עוד דיון, צריך לעשות זאת".

אולם בשלב זה כבר חדרו טיעוניו ללב חברי המרכז, ובזה אחר זה הם הצטרפו לדעתו. אפילו זלמן רובשוב הִרְגִישׁ, יורשו של ברל כצנלסון בדבר, הודיע שהוא "בלב כואב מצטרף" להצעת בן-גוריון, כי טוב שהכל ידעו "שהמפלגה רוצה למען כבודה ומורשתה להוציא את הכתבים. זהו כבוד המפלגה [...] היא רוצה שהמורשת הזאת תהא שלה". ברוב של עשרה נגד שלושה החליט מרכז מפא"י שכתבי ברל כצנלסון יראו אור בהוצאת המפלגה.⁵³ כך הוזה, ובזמן שיא יצא לאור, בתום שנת האבל, הראשון מתוך י"ב הכרכים של כתבי ברל כצנלסון. בן-גוריון קבע איפוא את ברל כצנלסון לימינו לתמיד, ושניהם ייזכרו כשני מנהיגיה של תנועת העבודה.

*

"אינני מכיר בשום תנועה [...] אדם שהוא כל כך מזוהה עם נשמתה של התנועה, כאשר נזדהה ברל עם תנועתנו אנו", אמר בן-גוריון במועצת האבל שערכה מפא"י ב־20 באוגוסט 1944. "בגאון נזכור את ברל שלנו. ברל של תנועת העבודה, ברל של חזון הגאולה השלמה הציונית, הסוציאליסטית, ברל של ארץ-ישראל העובדת, ברל אשר יחיה בה". מנאום זה השמיט בן-גוריון כליל את עניין המדינה, ורק מקץ שנתיים, ביום השנה השני, ב־1946, כשהמערכה הפנימית על המדינה כבר הוכרעה, הוא כתב מפא"י לועידת מפא"י השישית, כי שניהם יחד חלמו את חלום אחדותם של פועלי ארץ-ישראל "למען ביצוע יעודם ההיסטורי [...] בתקומת המדינה העברית".

במכתב זה הפליג בן-גוריון עוד יותר בשבח ברל כצנלסון, ולתארים "הארי שבחבורה" ו"מורה הדור" הוא הוסיף גם "מאור לכל הדורות הבאים". על פעולתם המשותפת למען הקמת המדינה ועל תארים אלה הוא חזר גם ב־1964, ביום השנה העשרים.⁵⁴ יותר מכל נזקק איפוא בן-גוריון לברל כצנלסון, החי והמת, במאבקו המחרף והולך להקמת מדינה יהודית.

ברם, כלום עשה בן-גוריון כל שיכול כדי למנוע את שחיקת הטוב שבחבריו בעודו בחיים, וכלום סייע בידו לשמור על מקומו בשלישייה, אם לא כארי, לפחות כשווה בין שווים? אכן, מדוע הוא, שהתרעם על ש"היש מוקר רק בהיעדרו", זיכה את כצנלסון במותו בהערכה גדולה מאשר בחייו? מדוע לא העניק לו בחייו ולוא חלק מן החיבה וההערצה שהרעיף עליו במותו? ביומנו נמצא רק קומץ עדויות ליחסו לברל, וכמעט שאין בו תיאורי פגישות, פירוטי שיחות עמו, ציטוט מדבריו, שבח לעמדותיו, ציון לעצה או לעידוד שקיבל ממנו. ועוד, בכמה מהחלטותיו והכרעותיו החשובות, המדיניות והאישיות כאחד, לא

53. מרפ"א (מרכז), 15.8.1944.

54. מרפ"א (מועצה), 20.8.1944; (ועידה), 6.9.1946; מכתב דב"ג לועידת מפא"י השישית

23.8.1946; נ"ב הקבוצה, כרך יג, חוב' ג-ד (אוקטובר 1964).

שיתף בן-גוריון את רעו. גם את מסעו להנחלת תוכנית בילטמור – שהיה גורם עיקרי לפילוג במפא"י – החל בן-גוריון בלא שנועץ בכצנלסון. התפטרות בן-גוריון מהנהלת הסוכנות היהודית באוקטובר 1943 – במסגרת חידוש מאבקו בחיים וייצמן – נודעה לברל כצנלסון לאחר מעשה, והפתיעה אותו לחלוטין.⁵⁵ אין זאת אלא שתחושות אשם וחרטה ייסרו את מצפונו של בן-גוריון, והן שהביאו לכך, שחלק לחברו מנה אחת אפיים במותו ממה שחיסר ממנו בחייו. השוואת התגובות שלו מחזקת סברה זו. אחרי מות ביאליק ב־1934 שאל בן-גוריון, "הנתמרר על הגורל העיוור והאכזרי שגזל מאתנו את ביאליק? האין אנו גם צריכים להודות לגורל שנתן לנו אותו?" ברוח זו התייחס גם לאובדן ברל כצנלסון. "במקום לבכות את האבידה שלא תשוב", הוא אמר במועצת האבל של מפא"י, "נזכור בתודה את המתנה הגדולה של ההיסטוריה היהודית"⁵⁶ [...] אשר נתנה לנו את איש העבודה והרוח הזה".

מות המשורר הלם בבן-גוריון עד כדי כך, שהגדיר את ביאליק בתור "היהודי הגדול ביותר בדורנו". אבל בתכונות שמנה בו לא נתפס בן-גוריון לגומה:

ביאליק היה המשורר הגדול שלנו מאז החורבן, ומחוז לנביאים ומשוררי התהילים הוא אדון הלשון העברית בכל הזמנים [...] כאילו כל שלבי הלשון העברית במשך 3,000 שנה ויותר נצטרפו יחד בכל אחד משירי ביאליק [...] הוא היה המדריך הרוחני של עמו, אמן הבניה של תחית הלשון, אין יהודי אחר בדורנו שהיתה לו השפעה עצומה כזו על חי עמו [...] הוא היה בעינינו נושא המורשה של האומה, של האידיאלים והשאיפות שלה.

אחרי מות ביאליק כתב בן-גוריון לאהובתו, רגע, שהתגוררה בווינה: "ביאליק היה יותר משורר גאון – ולא היה לנו משורר כמוהו מימי הנביאים – יותר מסופר גדול. מה שביאליק השאיר בכתב אינו אלא חלק קטן מעשירות-נשמתו ושאר-רוחו. כמה טוב היה לדעת שאדם כזה מתהלך בתוכנו! וכמה דלוננו בלכתו מאתנו". אחרי מות כצנלסון כתב בן-גוריון לידידתו מרים בושינגטון:

את תחשבי מן הסתם שאני מגזים, כהרגלי בדברי על אנשינו בארץ. אבל באמת, איני מכיר בדורנו מי שידמה לו, בחכמה, בחזון, באמיתות, בחוסן המוסרי והרוחני, בעומק הביטוי ובברק הסגנון, בכתב ובעל-פה, באומץ, בחוש ובמסירות אין-קץ. מדריך נאמן ומהימן, מורה ומחנך עליון, שופט דק אבחנה של אנשים ומאורעות [...] פלא חי ששמו ברל.⁵⁷

55. פנקסי ברל כצנלסון, 26.10.1943, ארכיון מפלגת העבודה, בית-ברל.
56. מורגל היה בפי שאול אביגור לומר, ששמע מפי ברל כצנלסון ש"בן-גוריון הוא מתנת ההיסטוריה לעם היהודי". לא מצאתי לכך אסמכתה נוספת.
57. ד' בן-גוריון, *זכרונות*, ב, תל-אביב 1972, עמ' 121; מכתב דב'ג לרגע קלפולק, 8.7.1934; ראה גם ש' טבת, *קנאת דוד*, ג, ירושלים ותל-אביב 1987, עמ' 79–80; מכתב דב'ג למרים כהן-טאוב (אנגלית), 20.9.1944.

אכן, דברי בן-גוריון על ביאליק תופסים ויכולים להיכתב גם כיום. ואילו הקורא את דבריו על ברל כצנלסון תוהה: האומנם? שהרי לא חלפו שנים מעטות וזכרו של ברל נשתכת, ולכתביו אין כמעט דורש.

קרוב לוודאי שהמכה שהוכה במות כצנלסון עיקרה בכך, שהוא נשאר בודד והעול שנשא בו כאילו הוכפל. "מעמסה כבדה מנשוא רבצה עלינו, גם כשהיה אתנו ונשא בעול. כמה קשה ומעיק יהיה הנטל בלעדיו", אמר בישיבת האבל של המרכז. שלשון רבים כאן אינה אלא לשון יחיד, על כך העידו התבטאויות אחרות שלו. ב־20 באוגוסט 1944 הוא הודיע להנהלת הסוכנות היהודית, ש"מטעמים אישיים אינו מרגיש שיוכל לשאת לבדו בזמן הכי קרוב את נטל האחריות לעניינים המדיניים". מועקה זו לא רפתה גם אחרי שבעה יודשים. לפני צאתו לבריטניה ולארצות-הברית למאבק המכריע, אמר למרכז מפא"י במאוס 1945, "אף פעם לא הייתי שרוי בפחד כזה ובדאגה קשה כזאת. זו הפעם הראשונה אני נוסע [...] כאשר] נעדר מתוכנו ברל כצנלסון, שהיה המוח והלב של תנועתנו". ומעתה "מוטל על כל אחד [...] להעמיס על עצמו קצת יותר אחריות"⁵⁸.

תחושת האובדן שחש היתה גדולה, וכאבו היה מן העמוקים שידע בחייו. ברל כצנלסון היה האדם היחיד במפא"י שבן-גוריון ראה אותו כשווה לו, חבר שאוונן קשבת ולבבו מבין, שעמו הוא יכול לחלוק ספקות והרהורים, שלביקורתו ראוי להאזין, ולכן אפשר לשאוב ממנו עידוד. ברל היה לבן-גוריון כעין אבן משחזות שעליה הוא יכול לחדד את רעיונותיו ולהבהירם גם לעצמו. במות ברל אבדו לו כל אלה, והוא לא חדל לחוש בחסרונו. שגור היה בפי בן-גוריון, שהיו לו בחייו שלושה חברים. בנוסף לברל כצנלסון מנה שניים מבין ארבעה אלה: שלמה לביא, יצחק טבנקין, יצחק בן-צבי ושמואל יבנאלי. ברל הופיע בכל ההרכבים. הוא גם היה היחיד שאת תמונתו תלה בן-גוריון בחדרו, שתהיה תמיד לנגד עיניו. כראש ממשלת ישראל אמר למזכיר הממשלה, זאב שרף, "אתה יודע, לפחות פעם ביום קורה לי שאני מוכרח להיכנס לחדרו של ברל, לשאול אותו. ואין ברל..."⁵⁹

כשפתח באוקטובר 1944 את מועצת המפלגה, אמר בן-גוריון, שהכל השתנה: "בלי ברל" אין זו אותה מועצת מפלגה, ועידת ההסתדרות אינה אותה ועידה, הקונגרס הציוני אינו אותו קונגרס, והתנועה אינה אותה תנועה. "רבים מאתנו אחרי מותו של ברל אינם מה שהם היו קודם. אני יכול להגיד זאת בכל אופן עליי". גם לידידתו מרים, בוושנינגטון, כתב כדברים האלה: "אני מרגיש כאילו שמחצית מעצמי הסתלקה, מתה. אבל הנטל נשאר, ונעשה כמעט ללא נשוא". אולם הוא הוסיף, "עלינו להמשיך למרות הכל; אינך רשאי לחשוב יותר מדי על

58. מרפ"א (מרכז), 15.8.1944; 15.3.1945; ד' בן-גוריון, כמערכה, ג, תל-אביב 1957, עמ' 226; ישיבת הנהלת הסוכנות, 20.8.1944.

59. גולדה מאיר למכון למורשת בן-גוריון, 7.8.1977.

עצמך, ובעיקר בזמנים כשלנו".⁶⁰

בן-גוריון לא ראה מעולם את מפא"י כמטרה לעצמה, ובמאוס 1944 הוא הצהיר, שהמפלגה היא "מכשיר הדרכה" להנחיית ההסתדרות, היישוב וההסתדרות הציונית, ושלושתם כאחד תלויים "בכשרון המעשה הקולקטיבי" שלה. חיזוקו של כשרון זה הצדיק בעיניו את הפילוג.⁶¹ בלא טבנקין נותרו משלושת ראשי מפא"י רק שניים, ועד מהרה נותר אחד בלבד. מות כצנלסון סימל איפוא שלב מכריע בעלייתו של בן-גוריון למעלת מנהיג לאומי. מעתה לא היה רק ראש וראשון בהנהגת מפא"י והיישוב, אלא גם נושא יחיד – מבחינתו שלו – באחריות לדרכם. החלת מעמדו זה גם על הציונות היתה תלויה מעתה בתוצאות מאבקו בחיים ווייצמן.

60. מרפ"א (מועצה), 31.10.1944: מכתב דב"ג למרים כהן-טאוב, 20.9.1944; ראה גם יצחק

מאור, דבר, 20.8.1980.

61. מרפ"א (מועצה), 5.3.1944.

